

Marko Pranjic

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

UDK 371(37/38)

Primljeno: 29. 1. 2017.

Prihvaćeno: 15. 12. 2017.

Izvorni znanstveni članak

KASNOANTIČKO VISOKO OBRAZOVANJE I NJEGOVA PROPEDEUTIKA

Sažetak

Usprkos sve većoj dominaciji kršćanskoga viđenja obrazovanja u kasnoj antici, time ne iščezava ni ono što su namre grčka i rimska starodrevnost. Ono nastavlja neku vrstu suživota s novom obrazovnom paradigmom. Štoviše, i dalje se profilira i etablira, što je osobito vidljivo iz strukture visokoga obrazovanja kao i onoga što mu je prethodilo na nižoj razini stjecanja obrazovnih znanja i vještina. Pritom vrlo važnu ulogu imaju carski zahvati u obrazovanje osnivanjem visokoškolskih katedri različitih filozofskih struja kao i retorike na grčkom govornom i utjecajnom području te pravnih sadržaja koji su više svojstveni rimskoj antičkoj tradiciji. Svemu tome prethodi stjecanje propedeutičkih spoznaja uobličjenih kroz “ephebeiju”, tj. obrazovanje efeba, odnosno “enkyklios paideia” (“ἐγκύκλιος παιδεία”) ili “enkuklios paideusis” (“ἐγκύκλιος παιδευσίς”) kao svojevrzni obrazovni kurikulum svojstven tom uzrastu učenika. Sve se to odrazilo na visoko obrazovanje, koje je imalo vrlo sličnu okosnicu, ali i djelomična odstupanja koja je moguće iščitati iz pojedinačnih slika visokoga obrazovanja koje su nam dostupne preko ovdje egzemplarno navedenih autora kao što su Libanije, Eunapije, Proherez, Hipatija, Boecije pojedini sofisti, odnosno sam Platon.

Ključne riječi: propedeutika, kasnoantičko obrazovanje

1. Uvod

U kasnoj antici, uz postojeće obrazovne sadržaje koji imaju svoje korijene u antičkoj Grčkoj odnosno antičkom Rimu, polagano se počinju etabrirati i oni kršćanski. To što s kršćanstvom nastaje kritičniji odnos prema naslijeđenim obrazovnim sadržajima, ali ne i njihovo apsolutno odbacivanje, ne znači da ono što je stvoreno u antičkoj Grčkoj (Pranjić, 2009, 9-21; Pranjić, 2011, 249-267), a preuzeto u Rimskom Carstvu (Pranjić, 2015, 169-203), nije nastavilo živjeti i dodatno se profilirati. Naprotiv! Dok se u krilu kršćanstva inzistira na obrazovanju kao važnoj djelatnosti bez obzira na podrijetlo sadržaja, uz uvjet da su oni odgojni ili bi barem mogli poslužiti kao polazište za “pravi” odgoj (Pranjić, 2012a, 322-347; Pranjić, 2012b, 295-312), istovremeno se ustrajava i na institucionaliziranju visokoga stupnja obrazovanja držeći se i dodatno njegujući njegovu propedeutičku tradiciju kao najbolju pripremu za to. Na svoj način u antici supostoje dva visokoškolska odgojno-obrazovna sustava. Mi ćemo se ovdje više usredotočiti na onaj kasnorimski, koji je ostao vjeran svojoj prošlosti ne predajući se tako lako novoj obrazovnoj paradigmi.

2. Mjesto i uloga države

Iz čega je očito dodatno profiliranje kasnorimskoga visokog i višeg obrazovanja? Godine 176. rimski car Marko Aurelije (121. – 180.) ustanovio je četiri filozofske katedre u Ateni za tada poznata četiri ključna filozofska smjera: *stoički*, *platonski*, *epikurejski* i *aristotelovski* (*peripatetički*!), o čemu informacija postoji kod Filostrata¹ (*Vitae Sophistarum*, 566-567). Ta je činjenica silno osnažila izučavanje filozofije u Ateni, što možemo pročitati kod Lukijana² (*Eunuchus*, 3),³ koji satirički progovara o fiktivnom natjecanju za jednu od tih katedri (Marrou, 1956, 303, 441; Oliver, 1981, 213-225; Millar, 1992, 213-225).

U svezi s filozofskim obrazovanjem, a na bazi četiriju katedri, treba reći da je Herod Atik (oko 101. – 177.), ugledni grčki aristokrat koji se istaknuo svojim sofizmima i služio je kao rimski senator, bio zadužen odabrati četiri filozofa da obnašaju četiri spomenuta profesorska mjesta. Herod je po sebi bio ekstremno bogat Atenjanin. Dobro je poznao književnost i bio vrstan govornik te je istovremeno bio u vrlo dobrim odnosima s Rimljanima, pa je kao takav obnašao i ulogu učitelja rimskoga cara Marka Aurelija te je bio i konzul u Rimu 143. godine. Kada su odabrani filozofi za četiri katedre (176. godine!), istovremeno je donesena i odluka za zaposjedanje retoričke katedre, koju je isto tako osnovao car. Javna retorička katedra postojala je i prije nego što je osnovana ona carska, a prvi njezin nositelj bio je neki Atenjanin Julije Teodot (Marrou, 1956, 305, 442; Bowersock, 1978, 94-100; Kennedy, 1972; Kennell,

1 Lat. Philostratus ili Lucius Flavius Philostratus, grč. Φλάβιος Φιλόστρατος (oko 170./172. – 247./250.), zvan “Atenjanin”, grčki sofist u vrijeme Rimskoga Carstva.

2 Lat. Lucianus Samosatensis, grč. Λουκιανός ὁ Σαμοσατεύς (oko 125. – nakon 180.), ostao je u povijesti poznat kao retor i satiričar koji je pisao na grčkom jeziku premda je bio Sirijac.

3 Djelo je na grčkom naslovljeno *Εὐνοῦχος*. Riječ je o satiri koja ismijava novčanu gramzljivost filozofa.

1997, 346-356). O njemu piše Filostrat (*Vitae Sophistarum*, 526-527), koji svjedoči da je došao do sofista Teodota, koji je bio poznat Atenjanima dok su ovi bili u sukobu s Herodom. U javnosti Teodot nije pokazivao nesnošljivost prema njemu. Ustvari je ipak bio upitna karaktera te snalažljiv u korištenju prilika u svoju korist. Tako je pleo intrige protiv Heroda iza scene. Po tome je postao i vrlo blizak Demonstratovoj stranci, toliko blizak da je sudjelovao u pisanju govora protiv Heroda, s kojim su katkada i radili. Teodot je bio prvi kome je bila povjerena katedra za poučavanje mladih u Ateni s plaćom od 10.000 drahmi, što je jamčio sam car. Možda taj detalj ne bi bio vrijedan spomena da nisu svi oni koji su obnašali tu dužnost bili ljudi od imena i ugleda.

Na taj način mjesto i uloga države u Rimskom Carstvu vezano za obrazovanje mladih uzima sve više maha, što je posebno vidljivo iz *Teodozijeve kodeksa* (*Codex Theodosianus*, 14.9.1), skupine dekreta što su ih objavili rimski carevi od 313. do 438., kada je svjetlo dana ugledao i sam kodeks. Nazvan je po Teodoziju II. (401. – 450.)⁴ jer je on omogućio njihovo nastajanje (Pharr, 1952, 287-390, 414-415; Marrou, 1956, 306-308; Downey, 1957, 32: 48-61). Što je dakle zapisano u tom kodeksu vezano za učitelje i učenike te o državnim obvezama kada je u pitanju obrazovanje? Napisano je kako se studenti trebaju ponašati i što se od njih očekuje, koje će biti posljedice za njih ako ne budu ispunjavali svoje obveze. Car se obraća gradonačelniku Rima (prefekt!), pa kaže da će sve osobe koje dolaze u Grad (Rim!) zbog želje za učenjem morati prije svega po dolasku pokazati poreznom činovniku pisane dokumente svojih provincijskih sudaca koji su im omogućili dolazak u Rim. Ti dokumenti trebaju sadržavati ime općine iz koje student dolazi zajedno s njegovim rodnim listom i pismom preporuke koje govori o njegovim visokim sposobnostima. Nakon upisa studenti će morati naznačiti zvanje za koje se žele pripremati. Porezni će ured brižno istraživati život studenata u njihovu prebivalištu da bi se vidjelo koriste li stvarno vrijeme na učenje zanimanja za koje su se opredijelili. Trebat će upozoriti studente da se moraju korektno vladati na svojim sastancima, kao osobe koje imaju u vidu svoje obveze, te trebaju izbjegavati sramotno i skandalozno ponašanje, odnosno loše društvo, što car smatra vrlo bliskim najgoroj stvari, naime kriminalu. Studenti neće smjeti često prisustvovati igrama niti općenito sudjelovati u nepriličnim pijančevanjima. Nadalje, upravitelju car daje ovlast da ako se neki student u Gradu ne bi vladao u skladu s dostojanstvom zahtjeva slobodnoga odgoja, mora biti javno bičevan, odmah prebačen na palubu broda, protjeran iz Grada i vraćen kući. Naravno, bit će dopušteno svim studentima da ostanu u Rimu do svoje dvadesete godine ako se marljivo prihvate posla svojega zanimanja, ali ako nakon isteka toga vremena bilo koji student zanemari vratiti se vlastitoj kući, administrativnim činom prefekta bit će vraćen na sramotu u svoju općinu.

Kako se te odredbe ne bi aljkavo primjenjivale, carsko visokočanstvo upozorava porezni ured da svakoga mjeseca upisuje u svoj registar studente koji dolaze čim stignu i one koji će morati biti vraćeni u Afriku ili druge provincije u skladu s propisanim razdobljem. Izuzeti su samo studenti vezani obvezama obrtništva. Usto, slični registri

4 Lat. Flavius Theodosius Iunior Augustus ili jednostavno Teodozije Mladi, bizantski car koji je ostao poznat u povijesti zbog spomenutoga kodeksa i zbog izgradnje zidina oko Konstantinopola.

godišnje su se slali u carske urede da car bude informiran o glavnim značajkama i obrazovanju pojedinih studenata i da bi mogao ocijeniti bi li čak koji od njih mogao biti njemu koristan.

Uza sve to, rimske je careve kopkala i plaća učitelja. Ona je bila povod Dioklecijanova⁵ edikta (*Edictum De Pretiis Rerum Venalium*, 7.65-71) u kojem je rimski car 301. godine neuspješno nastojao zauzdati pobješnjelu inflaciju određujući dekretom najvišu cijenu za široko područje dobara i usluga, uključujući pritom i učiteljevu mjesečnu plaću. Teško je sada uspoređivati učiteljska mjesečna primanja s primanjima drugih radnika budući da su varijable vrlo različite od posla do posla. Primjerice, dnevna zarada za ratara bila je fiksirana na 25 denara. Proizvođač tepiha dobivao je 50 denara, a ličilac je mogao utržiti 75 denara. Prvorazredni pisar, naprotiv, mogao je dobiti 25 denara za 100 redaka napisana teksta. Zanimljivije su cijene i drugih profesija. Naprimjer, nadglednik (*paedagogos*) mjesečno je po dječaku mogao dobiti 50 denara, osnovnoškolski učitelj isto tako po dječaku 50 denara, učitelj aritmetike 75 denara, notar 75 denara, učitelj za pisanje manuskripta ili paleograf za svakoga dječaka 50 denara, grčki ili latinski *grammaticus* za svakoga dječaka mogao je dobiti čak 200 denara, a orator bi mjesečno za svakoga učenika mogao utržiti 250 denara (Frank, 1940, 310-421; Cameron, 1965, 237-238). Kazna za prekršaj dekreta bila je smrtna odnosno protjerivanje prekršitelja.

3. Prvo sveučilište i njegovi nastavnici

Vežano uz antičko europsko obrazovanje, povijest je zabilježila nešto što bi se moglo nazvati ozbiljnim pokušajem organiziranja prvoga sveučilišta na području zapadne civilizacije. S tim u svezi imamo informaciju u *Teodozijevoj kodeksu* (14.9.3), što je dokaz pokušaja nastajanja i pokretanja nečega što će se poslije prozvati *universitas* ili sveučilište. Zbilo se to u istočnom dijelu Rimskoga Carstva. Precizan datum polaganja temelja je 27. veljače 425., naime kada su u Teodozijeve dekret unesene odredbe što ih je postavio sam car vezane za “Carigradsko sveučilište”. Zbog broja angažiranih nastavnika, zbog mnogolikosti i različitosti “predmeta” određenih za predavanje, zbog reguliranja financijskih naknada profesorima, zbog rastavljanja javnoga od privatnoga, zbog sankcioniranja onoga tko se ogriješi o propisano, a što je sve zapisano u tom dekretu, može se uistinu kazati da se na obzorju europske civilizacije pojavilo barem u naznakama nešto što će u srednjem vijeku zaživjeti kao izraz želje i nastojanja za što većim i što dubljim znanjem – sveučilište, a njegovo profiliranje trajat će mnoge iduće vjekove, što neće biti završeno ni do današnjih dana. Usprkos svojim usponima i padovima, ta sveučilišna jezgra preživjela je sve do pada Carigrada pod tursku vlast 1453., ali njezini su se izdanci javljali već u 11., 12. i 13. stoljeću širom središnje i zapadne Europe (Buckler, 1948, 201-202, 216-220; Marrou, 1956, 307-308; Cameron, 1982, 285-287).

5 Lat. Gaius Aurelius Valerius Diocletianus Augustus (245. – 311.), rimski car od 284. do 305. godine. Rođen je u Dalmaciji, tadašnjoj rimskoj provinciji, u dosta skromnoj obitelji.

U svojem dekretu iz prve polovine 5. stoljeća car Teodozije naređuje da najprije moraju biti maknute iz nadmetanja sve osobe koje su si prisvojile ime učitelja i koje u svojem javnom obnašanju uloge učitelja te u svojim privatnim prostorima običavaju dovoditi učenike koje su sakupili iz svih krajeva. Car dvoji u ozbiljnost takvih učitelja, takvu selekciju učenika zbog izolacije od javnosti i javnoga nadzora, jer se sve odvija privatno i u privatnim prostorima. On želi sankcionirati tu praksu, pa kaže da ako koji od tih učitelja nakon objave riječi njegove božanske carske sankcije možda bude htio ponovno napraviti to što on zabranjuje i osuđuje, taj neće samo biti podvrgnut žigu sramote koju zaslužuje, nego mora znati da će biti protjeran iz Rima, gdje je načinio takvo što nedopušteno. Car time ne želi potisnuti privatnu inicijativu poučavanja, nego javnim učiteljima zabranjuje tako se ponašati i neka to djelovanje prepuste onima koji više vole držati se slobodnima, tj. samo za one studente koje poučavaju unutar zidova privatnih kuća. Ako bi se pak tu našao i koji učitelj među onima koje su namjestili gledatelji, slušatelji, auditorij Kapitola, svakako će morati znati da je njemu zabranjeno poučavanje sličnoga nauka u privatnim kućama. Također će morati znati da ako bi bio uhvaćen da čini nešto protiv carskih statuta, neće imati nikakve koristi od onih privilegija koji s pravom pripadaju osobama kojima je bilo naređeno da poučavaju samo u Kapitolu.

Evo od kojih je ljudi i od kojih struka car službeno saznao javni, carski, kapitolski auditorij. On kaže da će auditorij imati tri oratora i deset gramatičara, prije svega između onih učitelja koje preporučuje kvaliteta njihova poučavanja iz rimskoga oratorija kao mjesta za ogled u govorničkim vještinama. Među tim nastavnicima moraju biti i oni koji su prepoznati po vrsnoći i lakoći izražavanja na grčkom jeziku. Takvih će biti pet sofista te deset gramatičara. Budući da je carska želja da njegova mladež ne smije biti poučena samo u tim umijećima, car pridružuje spomenutim nastavnicima i autoritete većega znanja i učenja. Zato je njegova volja da drugim profesorima treba biti pridružen i jedan koji će istraživati skrivene tajne filozofije, također dva profesora koja će razlagati obrasce zakona i statuta. Njegova će visost osigurati da svakom od tih profesora bude dodijeljeno mjesto za njega posebno određeno, da studenti i učitelji ne bi gušili jedni druge i da smiješana zbrka jezika i riječi ne bi odvrćala uši ili umove bilo koga od usvajanja književnosti.

Što je odnosno tko je sve činio Teodozijevo sveučilište? To su tri latinska oratora i deset gramatičara da bi se pokrile potrebe onih koji ta umijeća žele stjecati na latinskom jeziku. Usto će Rimljani morati učiti i naučiti grčki jezik, na kojem će slušati filozofiju, a za koju će car osigurati pet profesora sofista. Isto tako morat će na grčkom učiti i grčku gramatiku, za koju car odvaja deset grčkih gramatičara. Čini se da car ne vjeruje posve sofistima kada je u pitanju poučavanje filozofije, pa za nju rezervira jednoga “pravog filozofa”, a dužnost mu je “istraživati skrivene tajne filozofije”. To sve nekako ostaje u krugu onoga što bismo mogli nazvati već udomaćenom grčkom tradicijom na području visokoga obrazovanja. Car tim profesorima dodaje i ono što je bilo jako svojstveno i specifično za rimsku kulturnu tradiciju, naime dva profesora prava čija je obveza razlagati rimske zakone i rimske statute. Tako se Teodozijevo sveučilište sastojalo od 31 profesora (govorništvo, gramatika, filozofija, pravo). Kada se uzme u obzir što su

sve tada bili sadržaji govorništva, filozofije, gramatike i prava, bit će to znatno više od onoga što bi se moglo pomisliti na prvi pogled. Prava *universitas*! Jest, doduše, sužena filozofija, barem što se tiče broja angažiranih nastavnika. Rimljanin je vrlo praktičan čovjek pa ga, čini se, nisu previše zanimale Platonove i Aristotelove filozofske spekulacije iako su one temelj mnogih suvremenih znanosti. Car je dao prednost sofistima, onima koji su sebe, a i drugi su ih, smatrali učiteljima konkretna življenja. To se sviđalo Rimljanima. U svakom slučaju, i uz eventualnu redukciju izvornih grčkih filozofskih sadržaja, prvo europsko sveučilište sastoji se od respektabilnoga broja nastavnika, isto tako respektabilnoga broja predmeta, a znatno više sadržaja uzme li se u obzir sve ono što su predavali gramatičari, te tko zna kolikoga broja studenata. Nakon ovoga ne može se tvrditi da je govor o “Carigradskom sveučilištu” neutemeljen ako ga se povijesno pravilno kontekstualizira.

4. Posebno mjesto filozofije

Za razliku od retorike, bolje rečeno deklamiranja, koja je u antici imala uspone i padove, filozofija je kao visokoškolski obrazovni sadržaj bila nekako privilegirana, iako ne i lišena slične sudbine. Uvijek se pomalo na nju gledalo kao na ozbiljan posao koji je angažirao i vrlo ozbiljne ljude sve tamo negdje do prve polovine 6. stoljeća, kada su joj kršćani počeli jako imputirati pogansko nasljeđe. Ne znači da toga nije bilo i prije, ali ne tako i ne toliko s visokih i mjerodavnih državnih položaja. Naime, znanstvenici često navode da je car Justinijan⁶ zatvorio neoplatonističku školu u Ateni, često nazivanu Platonovom akademijom. Dokaz kojim se pritom služe jest kratki i enigmatični sadržaj koji je iza sebe ostavio povjesničar Ivan Malala⁷ (*Chronographia*, 18.47⁸). Dok bi se od slična dekreta koji zabranjuje poučavanje filozofije očekivalo da upozori na neopravdanost i suvišnost filozofske škole, postoje dokazi da je Akademija nastavila djelovati još nekoliko desetljeća, sve do sredine 6. stoljeća. Svoj uspjeh tijekom toga vremena treba uvelike zahvaliti vodstvu vrsnoga ravnatelja Damaskija⁹. Uistinu je Justinijanov napad na filozofsko poučavanje bio posljedica popularnosti te škole koju je stekla i prije 529., kada je na njezinu čelu stajao isto tako Damaskije (vjerojatno već od 515. godine). Veza između filozofije, astronomije i kockanja što ga spominje Malala vjerojatno leži u interesu da su njihovi stručnjaci mogli biti poučavani u tome da će imati božansku budućnost – blasfemičan čin, pogotovo ako se u to uključi i poganske bogove. Jedno drugo svjedočanstvo o zatvaranju te škole zakon je sadržan u *Codex*

6 Lat. Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus Augustus, grč. Φλάβιος Πέτρος Σαββάτιος Ἰουστινιανός (oko 482. – 565.), poznat i pod imenom Justinijan Veliki ili Sveti Justinijan Veliki u istočnoj Crkvi, bizantski, istočnorimski car od 527. do 565. godine. Dao je izgraditi nadaleko poznatu crkvu u Konstantinopolu (danas: Aja Sofija).

7 Grč. Ἰωάννης Μαλάλας (oko 480. – 570.), grčki kroničar iz Antiohije, a njegovo ime na aramejskom znači “orator, govornik”.

8 Na grčkom je to *Χρονογραφία*.

9 Grč. Δαμάσκιος, lat. Damascius (oko 470. – oko 550.), grčki neoplatonički poganski filozof koji je zbog Justinijanove nenaklonjenosti morao potražiti zaštitu na perzijskom dvoru.

Justinianus (1.11.10) koji, među ostalim antipoganskim mjerama, zabranjuje poganima da poučavaju i da za to primaju državnu potporu. Nije posve sigurno je li to taj zakon na koji se poziva i Malala (Cameron, 1967, 1971, 1985, 21-23; Bowen, 1972, 297-302; Blumenthal, 1978, 369-385; Watts, 2004, 168-182; Wildeberg, 2005, 329-333).

Što nam dakle govore ta dva izvora o zatvaranju neoplatoničke škole u Ateni, konkretno o zabrani djelovanja njezinih nastavnika? Malala kaže da dok je konzulom bio Decije, car je izdao dekret te ga je poslao u Atenu zabranjujući svakome da poučava filozofiju ili razlaže astronomiju te da se zabranjuje kockanje u svakom gradu budući da su otkriveni neki bacači kocke u Bizantu koji su postali dio užasne blasfemije. Odsjekli su si naime ruke te paradiraju unaokolo na devama.

O sličnom predmetu govori se i u *Justinijanovu kodeksu* (1.11.10), gdje stoji da car Justinijan zabranjuje svakom da ga poučavaju oni koji boluju od ludila što dolazi od grešnih pogana, tako da ne pretendiraju poučavati one koji im neuki dolaze kao njihovi studenti dok istovremeno kvare duše onih koje već poučavaju. Štoviše, kaže on, zabranjujemo im da dobivaju naknadu iz javnoga uzdržavanja jer oni nemaju slobodu ili dopuštenje na osnovi uzvišenih pisama ili pragmatičnu sankciju da pretendiraju na bilo što od toga za sebe.

Dok Malala u svojem tekstu spominje zasebno filozofiju, astronomiju i kockanje kao predmet na što se odnosi carev dekret da se to sankcionira tako da sve od toga treba zabraniti jer ima i blasfemične posljedice za ponašanje tih ljudi, tekst iz *Justinijanova kodeksa* odnosi se prije svega na studente, gdje im se zabranjuje da idu na pouke onima koji “boluju od ludila”, misleći vjerojatno na filozofiju, retoriku, što već, i jer dolazi od pogana, a onda se okreće i samim profesorima, pa i njima veli da ne pretendiraju poučavati neuke koji im dolaze, studente dakle, jer to nije nikakva pouka vrijedna poštovanja nego zapravo zlorabljenje studentskih duša. Istovremeno takvim nastavnicima zabranjuje da očekuju bilo kakvu naknadu iz javnih pričuva, što se do toga vremena bilo obilno koristilo. Ona bi se protivila uzvišenim carskim propisima, pa i samoj “praktičnoj sankciji”, što će reći carevu dekretu. Ono što je ipak vrlo znakovito, a spomenuto je u uvodnom tekstu, ta praksa nije zaživjela niti su se sankcije provodile. Je li razlog sve manji utjecaj careva autoriteta ili pak već dovoljno stabiliziran i profiliran “novi nauk”, onaj kršćanski, koji ni takva poučavanja ni takva praksa više nisu mogli dovesti u pitanje, pa onda uzalud i takvi propisi, ili je pak posrijedi čista inercija koja inače prati pojedine zakone u labavim i neuređenim državama? Zakoni se nastavljaju donositi, a praktični život ide svojim utabanim putom. Svakako je zanimljivo konstatirati da u pojedinim situacijama najviši državni autoritet osjeća potrebu intervenirati u određenu, pa i povijesno profiliranu školsku praksu da bi ju se zabranilo, a ustaljena tradicija nametne se kao dominantno rješenje.

5. Gimnaziji i *ephebeia*

Dok si Carigrad gradi slavu prijestolnice europskoga sveučilišta dostignute u 5. stoljeću, očito na dugoj tradiciji bavljenja obrazovanjem u sklopu Rimskoga Carstva – kojem, uostalom, sada pripada i Grčka – korijeni povijesnoga razvoja te

ideje vezano za niže strukture obrazovanja sežu iz još dublje povijesti i ne nužno iz samoga središta Carstva. Na lokalnoj, provincijskoj razini tu se ideju može izučavati i preko intenzivnoga djelovanja pojedinih ustanova za obrazovanje mladih kao što su *gimnaziji* i *epebeia*. Uvjerljive dokaze o tome imamo u tzv. *Oksirinhjskim papirusima*¹⁰ (*Oxyrhynchus Papyri*, 1202, 2186), odnosno *Grčkim natpisima*¹¹ (*Inscriptiones Graecae*, 12.5.292). Prvi od tih dokumenata papirus je iz vjerojatno 217. godine, a govori o zahtjevu jednoga roditelja koji je htio upisati sina među efebe (*epeboi*) u gradu Oksirinhu (*Oxyrhynchus*) u gornjem Egiptu, oko 160 km jugozapadno od Kaira. Mladiću je već bilo 14 godina, pa je postao i članom gimnazija. Drugi je dokument nešto mlađi. Potječe vjerojatno iz 260. godine, a radi se o molbi da se upiše nekoga sina u oksirinhški gimnazij. Molbu je podržao i dječakov učitelj, čije članstvo u gimnaziju seže šest generacija unatrag što se tiče njega, a četiri što se tiče njegove žene. Treći dokument zapis je iz 3. stoljeća s grčkoga otoka Parosa u središnjem dijelu Egejskoga mora i pobuđuje posebno zanimanje jer nam nudi dokaz o angažiranju žene kao *gymnasiarchos*, svojevrsnoga predstojnika gimnazija. Pritom treba imati u vidu da vjerojatno *epebeia* kao mladenačka organizacija nije preživjela 4. stoljeće ni u Egiptu ni drugdje u Rimskom Carstvu.

Što precizno govore tri spomenuta dokumenta kada je riječ o mladenačkom uzrastu i njihovu upisu u skupinu efeba, odnosno o pohađanju gimnazija? U papirusu 1202 neki Aurelije Ptolemej iz Oksirinha obraća se svemoćnom Aureliju Severu, poslaniku-epistrategu, odnosno generalu nadgledniku, pa kaže da sve od kada je postojala dobra sreća da on i njegovi preci steknu članstvo u ustanovi *epebeia* kao dar njihovih gospodara, Severa¹² i svemoćnoga Antonija¹³, nastala je tradicija prema kojoj su oni koji su služili kao okružni savjetnici Rima, kada bi se godišnji datum natjecanja približavao, slali unaokolo učenika i objavljivali popis onih koji su trebali postati *epeboi*, dakle članovi *epebeije*, da bi svaki od tih mladića pravovremeno stekao status efeba. U skladu s tim, njegov sin Aurelije u trenutku kada je trebao postati efeb, i koji je po sebi bio određen za člana njihova gimnazija nakon što je ušao u 14. godinu u 25. godini vladanja cara Karakale¹⁴, prošao je proces odabira za članstvo u skladu s dobi i rođenjem,

10 Tako se nazivaju papirusni rukopisi koje su krajem 19. i početkom 20. stoljeća otkrili arheolozi na jednom starom deponiju u blizini grada Oksirinha u Egiptu (danas: El Bahnasa). Rukopisi su nastali u rimskom i ranobizantskom razdoblju, između 1. i 6. stoljeća, te obuhvaćaju tisuće grčkih i latinskih dokumenata, pisama i književnih djela. Danas ih je moguće pronaći u različitim ustanovama širom svijeta. Veliki broj njih smješten je u Muzeju Ashmolean na oksfordskom sveučilištu.

11 *Inscriptiones Graecae* (IG) ili *Grčki natpisi* akademski je projekt koji je započela Pruska akademija znanosti, a nastavila njezina nasljednica, današnja Berlinsko-brandenburška akademija znanosti. Cilj je projekta prikupljanje i objavljivanje svih poznatih natpisa na starogrčkom koji se nalaze u kopnenoj Grčkoj i na grčkim otocima.

12 Punim imenom Lucije Septimije Sever (lat. Lucius Septimius Severus), rođen 146., stupio na prijestolje 193., umro 211. godine. Bio je rimski car, začetnik dinastije Severa i prvi rimski car rođen u Africi.

13 Lat. Marcus Aurelius Antoninus Augustus (121. – 180.), rimski car od 161. do 180. i jedan od najuglednijih filozofa stoika.

14 Punim imenom Lucije Septimije Basijan (lat. Lucius Septimius Bassianus), koje mu je u sedmoj godini promijenjeno u Marko Aurelije Antonin (lat. Marcus Aurelius Antoninus) da bi se učvrstila veza s obitelji Marka Aurelija; poslije nazvan Karakala (lat. Caracalla) po galskoj tunici koju je uveo u modu. Rođen je 186., stupio na prijestolje 211., a umro 217. godine. Bio je rimski car, sin i nasljednik Septimija Severa.

međutim vjerojatno ga je greškom izostavio trenutačni okružni tajnik Rima Aurelije Serapion sa svojega nedavno objavljena popisa onih koji su trebali postati *epheboi* u sretnim okolnostima. Otac veli da mora, da bi dao potporu, pribjeći molbi Aureliju Severu da bi njegov sin ušao na popis na isti način kao i njegovi vršnjaci. Svoj dopis koji je govorio u pero pisara završava sa: Nastavite biti blagoslovljeni istom srećom.

Molba očituje roditeljsku skrb za obrazovanje vlastitoga potomka u skupini vršnjaka kao i upis u gimnazij, gdje su se stjecala znanja i vještine na razini koja nije bila elementarna. Vidi se da je upisivanje u te strukture bilo regulirano objavom lista svih onih koji su u toj dobi kao i nekom vrstom natjecateljske selekcije. Ovdje je riječ o omašci okružnoga pisara, koji je ispustio jednoga mladića koji, po sudu njegova oca, ima sva prava biti na listi, pa se pritom poziva i na dugu tradiciju u njegovoj obitelji. Učinak molbe nije poznat, ali je vjerojatno bila uslišana jer se radilo, prema roditeljevu zaključku, o pukom propustu, čemu on dodaje i dugu tradiciju koja je stajala iza toga kao svjedočanstvo loze koja nije do sada podbacila u toj vrsti članstva i obrazovanja. Riječ je o aktu upisa, iz čega se ne vide obrazovni sadržaji, ali su nam poznati iz drugih spisa. U svakom slučaju, radi se o ozbiljnoj pripremi koja se sastojala od mnogo različitih sadržaja i vještina, a služila je kao podloga za još viši stupanj obrazovanja.

Drugi papirus (*Oxyrhynchus Papyri*, 2186) naslovljen je na Aurelija Kronija i bivše gimnazijarhe, senatore grada Oksirinha te predstojnike selekcijskoga postupka Aurelija, Serapionova sina, čija je majka bila iz grada Oksirinha. U skladu s reguliranjem upravljanja procesom prosuđivanja molbi onih koji traže članstvo u gimnaziju da bi se odredilo zadovoljavaju li zahtjevima koji se odnose na godinu rođenja, kaže da njegov sin, čija je majka bila registrirana kao staratelj, u dotičnoj 7. godini (vladavine cara!) ima 14 godina. Dijete ima ožiljak na lijevom obrazu, čelo mu je maleno i lako ga je prepoznati po njegovu stasu. U tom tekstu otac poziva na prosudbu molbe za članstvo te prilaže sljedeća očitovanja: da je u prosudbi molbe za članstvo u gimnaziju koja će s održati 5. godine božanskoga Vespazijana (74. godine), da je pradjed očeva djeda Dionizije, sin Filonov, bio podvrgnut sudu da bude staratelj Metrosu, i to na temelju dokaza koje je dostavio kao uvjerenje da je njegov djed Dionizije, Filonov sin, također bio registriran 34. godine božanskoga Cezara (7. godine – radi se o pet naraštaja članstva), da je u toj istoj procjeni koja se dogodila 5. godine božanskoga Vespazijana, Apolon, sin Apolonov, pradjed djeda majke njegova sina bio upisan kao skrbnik. Tako je nabrojeno pet daljnjih naraštaja članstva.

Svečano prisežem, veli ovaj, na sreću Cezara, Valerijana, Galijena¹⁵ i Kornelija Salona Valerija¹⁶, na naše gospodare Auguste, da su podaci koje je unio istiniti, da je njegov zakoniti sin i da on niti je posvojen niti lažan, niti je koristio vjerodajnice koje pripadaju drugima ili krive osobnosti oslonjene o isto ime. Ako jest, neka bude odgovoran za posljedice izdaje pod prisegom. Svjedoci koji potvrđuju vjerodostojnost su

15 Publije Licinije Egnacije Galijen (218. – 268.) vladao je Rimskim Carstvom kao suvladar svojega oca Valerijana od 253. do 260., a nakon njegove smrti kao samostalni vladar do 268. godine.

16 Lat. Publius Licinius Cornelius Valerianus (umro 257. ili 258.), poznat i kao Valerijan II., bio je najstariji sin rimskoga cara Galijena te praunuk cara Valerijana iz plemenite senatorske obitelji.

Marko Aurelije, Makrin, sin Maronov i njegova majka Aune poznata kao Apia te Leon, poznat i kao Cercion, svi stanovnici istoga grada.

Iz ovoga je zapisa sasvim jasno da su upisnici u gimnazij morali imati preporuke, a čini se da je najvrednija i najmjerodavnija bila ona koja je mogla zasvjedočiti koliko je naraštaja unatrag kandidata koji se prijavljuje već bilo članom gimnazija. Važno je i kojoj su porodici i obitelji oni pripadali i što se uz njih vezalo s etičkoga stajališta. Na taj je način Carstvo provjeravalo svoj budući nastavnički i činovnički kadar te budno pazilo da netko nepoželjan ili nepovoljan ne dospije u tu strukturu. I sama prisega na carsku sreću onoga tko je diktirao sličan dokument u pero pisara daje se pod zakonskom obvezom točnosti vlastitoga identiteta kao i da se nose posljedice koje bi proistekle iz pogrešnoga ili lažnoga svjedočenja vezane uz penalizaciju koja se odnosi na izdaju. Uza sve to navode se poimence i svjedoci pred kojima je dano odnosno napisano svjedočanstvo, među kojima se osim muškaraca spominju i žene, svi mještani istoga grada, tj. osobe koje su morale osobno poznavati onoga tko daje svjedočanstvo, ali ne nužno biti i u rodbinskoj vezi.

Treći papirus (*Inscriptiones Graecae*, 12.5.292) potječe s grčkoga otoka Farosa, a kaže da najslavniji ljudi grada Farosa kao uzvrat za mnoge velike usluge i primajući radije čast nego dajući ju, u skladu sa svojim čestim dekretima, načiniše u gimnaziju, koji su izgradili i obnavljali kada je bio u stanju rasula tijekom mnogih godina, mramorni kip *gymnasiarchosa*, žene Aurelije Laete, Teodotove kćeri, supruge Marka Aurelija Fausta, vodeće građanke u gradu, koja je preko svojih predaka naslijedila vrhovno svećeništvo od Augusta i Cezara za života te je služila kao Demetrina svećenica i *gymnasiarchos*. Bila je najuglednija i najkrepesnija u svakom smislu, posvećena stjecanju znanja, svojem mužu, svojoj djeci i svojem kraju. Njezin muž Faust, izvanredan čovjek, nije mogao više počastiti svoju ženu Laetu, majku djece plemenite obitelji, ženu naime koja je bila osobito mudra.

Što nam pak konkretno govori ovaj tekst? Kao izvanredna i nesvakidašnja vijest u središtu se nalazi žena Aurelija Laeta, koja je obnašala funkciju *gymnasiarchosa*, nadglednika reda i discipline u gimnaziju koji su pohađali *epheboi*, a po sebi je ta funkcija u ono vrijeme zapravo pripadala isključivo muškarcima, pa i sama vijest golica maštu. Zbog čega je mogla biti to što je bila? Autor iznosi kvalitetu za kvalitetom. Ugledna, kreporna, posvećena stjecanju znanja, odana mužu i predana svojoj djeci te cijelom kraju. Sve njezine individualne odlike i društveni status kod njezina muža nisu izazivali nikakvu zavist niti se on zbog toga osjećao drugorazrednim. Naprotiv! Odnosio se prema njoj s krajnjim poštovanjem, uvelike cijeneći mudrost svoje supruge.

6. *Enkyklios paideia* – *enkyklios paidesis* i visoko obrazovanje

Tijekom ranoga srednjeg vijeka Grci su se i dalje znatno više vezali uz način antičkoga obrazovanja nego što su to činili njihovi suparnici u zapadnoj Europi. Nisu se poučavale i učile samo iste stvari kao što su čitanje i pisanje, nakon čega se počinjalo sa “slobodnim umijećima”, a potom, barem što se tiče nekih učenika, s retorikom i

filozofijom, nego se nastavilo studirati iste klasične autore s posebnim naglaskom na memoriranje Homera, prije svega *Ilijade* (Browning, 1975b, 15-21). Štoviše, pojmovi *enkuklios paideia* (ἐγκύκλιος παιδεία) i *enkuklios paideusis* (ἐγκύκλιος παιδευσίς) još uvijek su se primjenjivali na obrazovanje koje su učenici stjecali u fazi pripreme za visoko obrazovanje, iako se ti pojmovi nisu uvijek i svugdje koristili posve istoznačno (Buckler, 1948, 205-207). Srednjovjekovni Grci smatrali su također da četiri matematička umijeća tvore posebnu komponentu formalnoga obrazovanja, pri čemu su za to koristili grčki pojam *tetrakis* (τετράκις) radije nego onaj latinski kvadrivij (*quadrivium*).

Vežano za to vrlo je važan povijesno gledano znatno kasniji navod koji nam je ostavila Ana Komnena (*Alexiad*, Predgovor, 1.2, 15.7.9). Ana Komnena (Anna Comnena, 1083. – 1153.), kći bizantskoga cara Aleksija,¹⁷ zapisala je nešto važno na upravo spomenutu temu. Budući da je pripadala kraljevskoj obitelji, iz toga se ne bi smjelo zaključivati da su mnoge djevojke i mlade žene imale priliku ili stjecale istu naobrazbu kao što je to bilo u njezinu slučaju (Buckler, 1929, 165-221; Runciman, 1933, 223-239; Marrou, 1956, 340-342; Clarke, 1971, 130-139; Bowen, 1972, 305-312; Mango, 1980, 125-148; Browning i Kazhdan, 1991, 677-678; Browning, 1997, 95-116; Geanakoplos, 1984, 393-410).

Evo toga svjedočanstva spomenute autorice (1.2), gdje ona za sebe kaže da nije neuka što se tiče literarnoga znanja te da je visoko studiozna kada je u pitanju grčki jezik i ne baš nevješta u retorici; da je dubinski iščitavala Aristotelove rasprave i Platonove dijaloge te osnažila svoj um kvadrivijskim (*tetrakis*) sadržajima. No istraživanje tih uzvišenih sadržaja (15.7.9) i pjesnika te proznih pisaca kao i znanja koje se crpi iz njih nije nikakva zakašnjela misao; sadašnja je moda kockanje te druge nelegalne djelatnosti. Ana to spominje zbog svojega čemera i očitoga zanemarivanja širokoga obrazovanja (*enkuklios paideusis*). Ta činjenica sažiže njezinu dušu jer je potrošila toliko vremena zbog istih sadržaja i kada je zbog njih bila oslobođena svojih obveza kao dijete, nastavila je izučavati retoriku naslonjenu na filozofiju te se usred tih znanosti okrenula pjesnicima i proznim piscima, polirajući time svoje nekultivirane jezične pukotine, a potom je, uz pomoć retorike, otklonila zamornu složenost gramatičke analize.

Ovo je još jedan primjer obrazovane žene koja ukratko opisuje svoj obrazovni kurikulum. Za razliku od Hipatije – o kojoj će biti riječi poslije i koja je stekla još veća znanja premda žena, i to sedam/osam stoljeća prije Ane – ovdje imamo znatno mlađe svjedočanstvo. No, ono što je zanimljivo, obrazovna je forma sačuvana, tzv. *enkuklios paideia* ili *enkuklios paideusis*, što će reći da se to povijesno dokazalo kao uspješan način obrazovanja na srednjoj razini i što je jako dobro pripremalo učenike za posljednju, najvišu razinu, onu koja se ticala i retorike i filozofije, o čemu je i ovdje riječ, pogotovo kada se govori o posjedovanju literarnih znanja koja zapravo spadaju u trivij (*trivium*), odnosno da se Ana intenzivno posvetila i učenju grčkoga jezika, priznajući da tu nije došla do savršenstva, ali da je ipak stekla neke retoričke vještine.

17 Aleksije I. Komnen, grč. Ἀλέξιος Α' Κομνηνός (1048. – 1118.), bizantski car za čije je vladavine obitelj Komnena dosegla vrhunac vlasti.

To joj je, prema vlastitom svjedočanstvu, omogućilo dubinsko čitanje Aristotelovih rasprava i Platonovih dijaloga te pjesnika i prozних pisaca, a zauzvrat je polučila još veća znanja s područja kvadrivija. Duševni status koji je iz toga izrastao stvara u njoj osjećaj jeze i grožnje s obzirom na pomodni trend njezina vremena, naime kockanje i druge nelegalne djelatnosti, što za posljedicu ima zanemarivanje temeljnoga, osnovnoga obrazovanja. Kod nje, u njezinoj obitelji i njezinu djetinjstvu, a na njezinu primjeru, posve se drukčije odnosilo prema temeljnom obrazovanju potomstva, što je njoj naknadno omogućilo izučavanje retorike i filozofije te još intenzivnije čitanje pjesnika i prozних pisaca kao premošćivanje ili, kako to ona kaže, “poliranje” nesavršenih jezičnih pukotina, očito onih koje se odnose na grčki jezik, koji nije uspjela usavršiti, ali i bolje poznavanje gramatike, do čega je pak došla vježbajući retoriku. Iz toga je očito da su se srednjoškolska predznanja redovito ugrađivala u visokoškolska, ali su i visokoškolska omogućavala još bolje razumijevanje i produblјivanje onih srednjoškolskih.

7. Slike visokoga obrazovanja

Ovaj primjer položaja uzornoga *gymnasiarchosa* koji je obnašala žena okićena mnogim krepostima ne bi trebao stvoriti dojam da je u školstvu u to vrijeme sve izgledalo tako uzorno i idealno na “srednjoškolskoj” i na onoj “visokoj” razini. Poprilično objektivnu sliku kasnoantičkoga visokog obrazovanja steći ćemo posežući u djela pojedinih autora koji su ostavili traga o tome u svojim napisima. Njih ima više, pa ćemo o svakom reći ono najvažnije.

7.1. Libanije

Sliku visokoga obrazovanja toga vremena možemo iščitati kod Libanija¹⁸ (314. – 394.) (*Oratio I*, 16-17, 24-25)¹⁹, vrsnoga govornika i učitelja retorike čiji život pokriva gotovo cijelo 4. stoljeće. Bio je atenski đak. On je Grk koji živi na kraju antike, kada je nazočnost kršćana sve veća i sve očitija, a Libanije je svojevrсни zagovornik vjerske tolerancije, pa je u tom smislu prijateljvao s Ivanom Zlatoustim kao i s Bazilijem Velikom, kršćanskim zvijezdama na novom horizontu obrazovanja. Navedeni ulomak njegove autobiografije ne govori o tome, nego se osvrće na vrijeme obrazovanja u Ateni i na odnose koji su tada vladali u školskoj ustanovi koju je pohađao. Iako rođen u Antiohiji (Sirija), studirao je u Ateni, a poučavao u Carigradu i Nikomediji, nakon čega se vratio u rodni grad i postao nositelj katedre za retoriku. Zbog svoje naobrazbe, dugogodišnjega iskustva profesora i poznavanja različitih krajeva i ljudi postao je vodeći građanin Antiohije, u kojoj je ostao do kraja života. Navedeni isječak biografije govori o njegovu životu u Ateni, gdje je studirao retoriku. Prema tom svjedočanstvu,

18 Grč. Λιβάνιος, Libanios (oko 314. – 392. ili 393.), učitelj grčke retorike u sofističkoj školi. U vrijeme uspona kršćanske hegemonije u kasnom Rimskom Carstvu nije se obratio, nego je u religijskim pitanjima i dalje ostao Helen poganin.

19 Taj je govor svojevrсни autobiografski narativ, napisan najprije 374. godine, a dopunjavan cijeloga njegova života, svojevršno polaganje računa učitelja koje završava poput staroga privatnoga izgnaničkog izvješća.

neki njegovi učitelji bili su puki šarlatani, pa je njegovo iskustvo bilo vrlo slično onome koje nalazimo kod Neila u Aleksandriji u kasnim godinama 1. stoljeća (*Oxyrhynchus Papyri*, 9.17), koji je tražeći vrsne profesore po Aleksandriji naletio na “seoske neotesane momke”. Grabež za studentima bila je vrlo raširena, a način kojim su se sofisti pritom služili nije im bio uvijek na ponos, o čemu nam svjedoči i Eunapije iz Sarda²⁰ (*Vitae philosophorum et sophistarum*, 485)²¹. Studenti su prisezali da će podržavati svoje profesore i odlaziti na njihova predavanja. Kao takvi su bili podvrgavani nekoj vrsti inicijacije. Ipak im je bilo dopušteno slušati predavanja i drugih slavni sofista. Događaji o kojima priča Libanije vjerojatno datiraju iz 339. godine (Walden, 1909, 296-333; Norman, 1965, VII-XXXI; 1992, 7-28; Kennedy, 1983, 150-163; Russell, 1996, 1-15; Criore, 2007, 47-52).

Evo što konkretno Libanije u spomenutom djelu piše o svojem boravku u Ateni i učenju govorničtva. On kaže (16) da je uplovio u Geraistos²², a potom u jednu od atenskih luka, gdje je i prenoćio. Uvečer sljedećega dana bio je u gradu i u rukama onih za koje bi više želio da ih je izbjegao. Sljedećega dana još uvijek je bio u društvu čudnih ljudi, iako nije imao velike želje biti s njima. Čak mu nije bilo omogućeno da vidi čovjeka s kojim je došao studirati jer je bio zatočen u nekakav skućeni prostor sličan vinskom buretu, i to je bio način na koji su se čudni ljudi odnosili prema studentima koji su pristizali. Nadalje kaže da je pokrađao svojega profesora retorike, a on je pokrađao njega. Na stranu kakvi su bili, prizivali su jedan drugoga. Oni koji su ga zgrabili nisu bili svjesni njegove muke i, premda je bio Sirijac, bio je zatočen dok nije prisegnuo, upravo onako kako je to bilo s Aristodemom²³. Kada je pak prisegnuo da će podnositi trenutačne okolnosti, netko je otvorio vrata i odmah je počeo prisustvovati predavanjima svojega otmičara²⁴ kao njegov redoviti student i također ona druga dva profesora²⁵ koji su održavali vježbe javnoga deklamiranja.

(17) Nježno pljeskanje što su ga izazvali nastupi moglo bi obmanuti one koji su ih slušali prvi put, no polako je Libanije shvatio da nastupi kojima je prisustvovao nisu bili tako krasni i da su usmjeravanje studiranja mladih ljudi uzurpirali oni koji nisu mnogo nadilazili same studente. Ostavio si je dojam da je počinio grijeh protiv Atene i zaslužio da bude kažnjen zbog nedostatka poštovanja nastavnika koji su bili zaduženi za njega. Zatomio je njihov bijes uz određenu muku tvrdeći da je njegovo poštovanje bilo izražavano šutnjom budući da nije mogao pustiti svoj glas zbog bolesti. Na kraju im je pokazao neke vlastite sastavke iz svoje bilježnice i povjerovali su da je njegovo ponašanje bilo na svoj način sasvim uvjerljivo iako nije pokazivao otvoreno divljenje.

20 Grč. Εὐνάπιος ὁ Σάρδιος (oko 345. – 420.), kasnoantički odnosno bizantski pisac, veoma učen čovjek, filozof i retor koji je stekao izvrsno obrazovanje u Ateni. Bio je poganin, ali istovremeno i poštovatelj svojih kršćanskih učitelja. U svojem djelu donosi biografije slavni neoplatoničara, liječnika i retora.

21 Grč. Βίοι Φιλοσόφων καὶ Σοφιστῶν.

22 Grad na otoku Eubeji, drugom po veličini u Grčkoj, odmah nakon Krete. Grad se danas zove Kastri.

23 Podsjeća na Filipa Makedonskog iz 346. pr. Kr. u svezi s Demostenom i Eshinom.

24 Riječ je o Diofantu (*Vitae philosophorum et sophistarum*, 487).

25 Epifanije i Proherez (*Vitae philosophorum et sophistarum*, 485).

(24) Nadalje pripovijeda Libanije da je to bila prekrasna varka što ju je smislila Fortuna²⁶. Bila je također činjenica da je slijedio vodstvo pravih ljudi, stoga nije trebao nikakva liječnika da pregleda njegovo tijelo. Kao rezultat, bio je zaokupljen svojim poslovima svaki božji dan izuzev dana kada su oni slavili svečanosti, i Libanije ne drži da je takvih bilo mnogo. Budući da je postojalo opće uvjerenje da je najveće postignuće da učenika vrijednim ocijeni jedna od atenskih katedri, Fortuna je iskoristila svoj um da bi ga rasvijetlila i obdabila da se tako ponaša.

(25) Dalje Libanije govori da je upravitelj bio nekakav drski čovjek iz Italije koji si je umislio da mladi u gradu ne smiju načiniti ništa pogrešno. Nakon što su neki studenti bili nemirni, htio je otpustiti njihove nastavnike jer su bili poput pastira koji nisu u stanju držati na okupu svoje stado, pa je tražio tri druga koji bi ih zamijenili na mjestu upravitelja studentskih studija. Posljedično, bili su mu preporučeni jedan Egipćanin i jedan Libanijev sunarodnjak, a obojica su bila u Ateni. Iako je Libanije imao samo 25 godina, Egipćanin je bio deset godina stariji, a drugi ciljani čak i stariji, Libanijevi rezultati donijeli su mu uspjehe jer su bili gotovo jednaki njihovima, pa je bio dužan pojaviti se kada je dobio poziv. Prolazak vremena smirio je upraviteljevu aroganciju, pa su i profesori retorike sačuvali svoje katedre. U svakom slučaju, Libanije je uživao jer je bio odabran za mjesto. Zbog toga je tinjalo nepovjerenje, a sna nije bilo ni za njegovu dvojicu kolega, a ni za njega; u njihovu slučaju intrige su im bile razlogom nespavanja noću, u Libanijevu je to bilo iščekivanje da postoji nešto neugodno čemu se mogao nadati. Čak ga i ovdje Fortuna nije bila prepustila bezobzirnom ponašanju mladih. Iako su oni bili posve bijesni i razjareni, ona ih je držala pod nadzorom.

Iz toga relativno kratka izvješća može se mnogo toga iščitati o tome kako je funkcioniralo “visoko školstvo” u Rimu tijekom 4. stoljeća. Barem u ovom slučaju, nije postojao javni natječaj za upis, nego su se studenti sami potrudili naći mjesto i učitelja gdje će to obaviti. Atena je, po svemu sudeći, slovila kao najprestižnije mjesto za tu vrstu sklonosti, ali ne i svi njezini profesori, koje je zbog nesposobnosti upravitelj mogao potjerati kada mu se prohtjelo. Proforski nedostaci nisu se kandidatima javno pokazivali. Oni su za njih bili prikriveni nekom vrstom vela tako što se buduće studente držalo zatočenima dok nisu prisegnuli i obećali poslušnost učitelju i prihvaćanje neočekivanih okolnosti. Sve dotle nisu imali pristup predavanjima. Nakon toga je pak slijedio “mačak u vreći”, kao što se vidi kod Libanija. Nakon prisege otvaraju se vrata zatočeničke izbe i student upada na sat, ne znajući ni kome ni na što, a posljedica je u mnogo slučajeva čisto razočaranje. No nije uvijek i u svakom slučaju završavalo tako. Sama učenikova ustrajnost, zalaganje, njegov rad i njegova motivacija (o čemu svjedoči i spomenuta radna bilježnica!), pa i neprimjerenost već odabranih profesora, uskoro su omogućili zdušno zalaganje novopečenoga nastavnika unatoč mladoj dobi i ne baš velikom i javnom povlađivanju onome što su i kako činili njegovi profesori. Pritom, ipak, učenik se nije usudio javno pokazati svoje neslaganje. Štoviše! Za nepovlađivanje i manjak javnoga pljeska “kvaliteti” rada svojih profesora Libanije

²⁶ Fortuna je bila rimska božica sudbine, slučaja, za čije je štovanje u Rimu, čini se, ponajviše bio zaslužan Servije Tulije, šesti rimski kralj, koji je prema tradiciji vladao od 578. do 534. pr. Kr., dakle 44 godine. On joj je podigao 26 hramova u glavnom gradu.

je iznosio kao opravdanje bolesti, premda to nije bila istina, no dobro i pravovremeno smišljena laž uvjerila je njegove pretpostavljene. Dio svoje sreće i nenadanoga uspjeha on pripisuje božici Fortuni, koja vlastite štovatelje vodi kroz rizične situacije i štiti od bočnih udara. Pa ipak je na brzinu stečeno radno mjesto ostalo u sjeni prikrivenoga straha jer ga se moglo isto tako brzo izgubiti kako ga se i steklo, što zbog nepovjerenja dvojice kolega jer su mogli lako izletjeti, a što zbog nepodopština mladih studenata. Spas se opet pronalazi u Fortuni.

7.2. Eunapije i Proherez

Kod Eunapija nailazimo na još jedno slično izvješće vezano za način studiranja u njegovo vrijeme i odnos prema prikupljanju vlastitih studenata, nešto slično upravo viđenom (*Vitae philosophorum et sophistarum*). Umjesto Libanija ovdje je u središtu Proherez, armenski kršćanin, rođen u Kapadociji 276., a umro u Ateni 368. godine. Iako povijest nije sačuvala nijedan njegov govor, slovio je kao jedan od najslavnijih oratora svojega vremena i kao takav bio pozvan na dvor cara Konstansa²⁷ (vladao od 337. do 350. godine). Proherez je tada bio u svojim sedamdesetima te je držao govorničku katedru u Ateni, kamo su ga dolazili slušati kršćani i pogani, među kojima su bili budući car Julijan (331. – 363.), sv. Bazilije (329. – 379.) i sv. Grgur Nazijanski (329. – 390.). U navedenom ulomku Eunapije, poganin, opisuje svoj dolazak u Atenu da bi studirao kod Prohereza. Vjerojatno se radi o ranim sedamdesetim godinama 4. stoljeća, i to rujnu ili listopadu, kada se običavalo počinjati s predavanjima. Ulomak donosi vrlo živahno nastojanje oko “lova” na studente, koji je jako zaokupljao profesore, možda i više nego što je to bilo u Libanijevo vrijeme, tek jedan naraštaj prije.²⁸ O životu i djelu Eunapija imamo dobre informacije (Marrou, 1956, 303, 323; Kennedy, 1983, 9-10, 138-141; Booth, 1985, 14-15; Rousseau, 1994, 30-33; Criore, 2007, 52-54).

Radi svojega obrazovanja Eunapije je krenuo iz Azije preko Europe i došao do Atene kada je imao 16 godina. Tada je Proherez već imao 87 godina. Usprkos tome, njegove retoričke kvalitete još uvijek su bile tako snažne, a njegovo tegobno tijelo toliko živahno zbog mladosti njegova uma da je Eunapije vjerovao da je vječan i besmrtn, a njegova je misao bila isključivo usmjerena na ono što je imao kazati. U svojem izvješću Eunapije priča da je stigao u Pirej u predvečerje bolujući od jake groznice koja ga je uhvatila na putovanju, na kojem ga je pratio veliki broj rođaka. Iako je bilo kasno, kapetan je iz mjesta u koje su stigli žurio odmah za Atenu prije nego što bi se moglo dogoditi bilo što od uobičajenoga. Kada bi sličan brod stigao u atensku luku, obično bi tu zatjecao mase ljudi koji bi ležeći čekali na njih, i to s fanatičnom predanošću vlastitoj školi (*didaskaleion*). Dok bi drugi iz luke do škole odlazili pješice, Eunapije za sebe kaže da tada nije mogao šetati, pa ga je nekoliko ljudi naizmjenice podržavalo i tako je dospio u grad. U tom je trenutku već svanjivalo. Kapetan broda bio je, prema Eunapijevom mišljenju, stari Proherezov prijatelj, koji je pokušao na njegova vrata i uveo mu u dom masu studenata. Bilo ih je toliko da dok su se drugi borili zbog

27 Lat. Flavius Iulius Constans Augustus ili samo Konstans I. (323. – 350.), najmlađi sin Konstantina I. Velikog. Ubio ga je u Pirenejima časnik Manencije.

28 Slično nalazimo i kod Grgura Nazijanskog (*Oratio funebris in laudem Basilii Magni*, 15-16).

jednoga ili dva mladića, ovi koji su bili pristigli s Eunapijem bili su dostatni ispuniti cijelu učiteljevu školu. Neki od njih bili su obdareni savršenom fizičkom snagom, u drugih je veća moć bila u njihovim lisnicama, a treći su se nalazili između te dvije skupine. Jedina prednost autora ovoga izvješća, tada u jadnom stanju, bila je njegova sposobnost govorenja napamet velikoga broja knjiga autora iz prošlosti.

Navedeno Eunapijevo svjedočanstvo govori o tome da su studenti pristizali u Atenu s različitih strana te kako su doživljavali svoje profesore. Tako je on došao iz Azije. Na putu su ga pratili rođaci, očito i sami željni školovanja. Kao šesnaestogodišnjak, bio je jako očaran prvim susretom sa svojim profesorom Proherezom, koji je tada bio u dobi od 87 godina, ali učiteljev um, polet i motivacija izgledali su pridošlici neprolazni, besmrtni. Očito su priče o profesorima koje su kolale među mladićima, budućim studentima, stvarale dodatni osjećaj divljenja i poštovanja. Ni vlastita bolest, malaksalost, materijalna skromnost nisu bile razlogom da se ne dođe do toliko željena cilja. Bila je, čini se, sreća pasti i u prave ruke onih koji su vrbovali za učitelje. Eunapije naime govori o masi pristiglih propagatora koji su došli u Pirej vrbovati mlade ljude za profesore u čijoj su službi bili. Njegova je sreća bila što je dopao kapetanu koji je bio osobni Prohezerov prijatelj, pa dok su drugi vrbovatelji uspijevali uloviti jednoga-dva studenta, ovaj je svojem starom prijatelju, glasovitom govorniku, učitelju budućih rimskih careva kao i budućih kršćanskih svetaca, najednom dopremio toliku masu mladih ljudi da su mu u tili čas ispunili cijelu školu. Zanimljiva su i Eunapijeva zapažanja što se tiče kvalitete pristiglih studenata. Jedni su se mogli pohvaliti fizičkom snagom, drugi lisnicom, treći su bili negdje između, a on dolazi učitelju s velikim predznanjem poznavanja starih pisaca, bolje rečeno napamet naučenih njihovih djela. Iako skromna zdravlja, a čini se još skromnijega džepa, njegovo predznanje bit će mu najbolja odskočna daska.

7.3. *Samopromocija sofista*

Moguće je da su Eunapiju svi ti događaji i doživljaji bili nadahnuće i poticaj za pisanje djela koje će ga proslaviti u budućim naraštajima, *Život filozofa i sofista*²⁹, gdje su opisana 23 filozofa i sofista. On u njemu govori (487) o borbi i nastojanju sofista da bi o njima kružile dobre vijesti, čime se stvarao neupitan renome, na osnovi čega se onda mogao očekivati i veći broj studenata. Taj se događaj zbio vjerojatno oko 330. godine, a upućuje na dvije vrlo važne činjenice: na zadivljujući i isto međunarodni ugled koji su uživali neki oratori, govornici, a s druge strane na položaj Atene kao vrlo poželjna središta za učenje retorike kod ljudi od imena i ugleda. Julije koji se spominje na samom početku teksta bio je jedan od tih uglednih učitelja retorike. Evo što stoji zapisano u tom ulomku vezano za Julija. Kada je preminuo Julije, mnogi su ljudi u Ateni strastveno priželjkivali dokopati se njegova ugleda koji je imao kao učitelj i retoričar. Iako su mnogi ponudili svoja imena školi (bilo bi dosadno da ih se čak navodi!) kako

29 Grč. *Βίοι Φιλοσόφων καὶ Σοφιστῶν*, lat. *Vitae philosophorum et sophistarum*. Tko zna zbog čega je u tom djelu poprilično nesklon kršćanima, iako mu je učitelj bio armenski kršćanin, a i neki kolege budući kršćanski biskupi i sveci. Možda je osjećao da polako istječe vrijeme vjerovanja njegovih predaka, koje je on svakako htio produžiti.

bi se uletjelo, iduća imena bila su jednoglasno odabrana, a onda na kraju i potvrđena: Proherez, Hefestion³⁰, Epifanije Salaminski³¹, Diofant Aleksandrijski³², Sopolis (bio je siromašan i pripadao sloju koji se preziralo i guralo ustranu) te Parnazije (čiji je položaj bio još jadniji).

Prema rimskom mišljenju, postojalo je uvjerenje da u Ateni živi veliki broj nastavnika i studenata. Nakon što su profesori odabrani, oni s manje uglednim statusom uživali su samo u tituli koja je dolazila s njihovim položajem. Cijeli njihov utjecaj bio je sveden u okvire njihovih predavaonica i platformu na osnovi koje su išli naprijed u održavanju svojih predavanja. Grad je pritom bio podijeljen u svezi s podupiranjem najutjecajnijega od njih. No ta podjela nije završavala u samom Gradu, nego se odražavala na sve narode pod rimskom upravom. Razdor koji je zaokupljao sofiste nije se prvenstveno odnosio na retorički sadržaj, nego da se pobijedi među svim podanicima na osnovi vlastitih retoričkih vještina. Istočne provincije bile su jasno rezervirane za Epifanija zbog njegova ugleda; Diofant je dobio Arabiju; Hefestion, koji je bio zaplašen Proherezom, napustio je Atenu jer su cijeli Pont i susjedne pokrajine slali studente Proherezu budući da su mu se divili kao čovjeku i riznici vlastite zemlje.

Ovaj kratki ulomak daje uvid u način dolaska do nastavnika u retoričkoj školi. Kada bi preminuo retoričar na glasu, mnogi su se doslovno otimali za njegovo mjesto, ali je postojalo neko tijelo koje je odlučivalo o tome tko je od ugleda, pa bi taj bio i potvrđen. Čini se da pritom nije jedini kriterij bilo retoričko znanje i vještine nego i utjecaj dotične osobe koji je mogao počivati na posjedu i podrijetlu. Oni koji toga nisu imali mogli su postati nastavnici, ali se njihov utjecaj svodio na četiri zida predavaonice samo zbog kvalitete njihovih predavanja, odnosno njihova metodičkoga postupka, što bi s današnjega stajališta vjerojatno bio najviši kriterij. No u to su vrijeme u Ateni postojali i drugi kriteriji, poput utjecaja koji se širio Carstvom, koji su očito prenosili bivši studenti, a možda se do njega dolazilo i na manje častan način, što se može iščitati iz “retoričkih vještina” koje nisu morale nužno počivati na dobro utemeljenu znanju nego doskočicama, smicalicama, koje su kao takve nosile određene učinke na koje su se onda lijepili novi studenti. Neki su nastavnici odustajali zbog autoriteta kolega i jer se nisu mogli nositi s tim da im to stalno lebdi pred očima. Čini se da je nastavnikov utjecaj barem dijelom počivao i na lokalpatriotizmu jer se, primjerice, uz Prohezerove retoričke kvalitete spominje i njegovo podrijetlo, odnosno da su ga njegovi sunarodnjaci doživljavali kao “riznicu vlastite zemlje”. Eunapije spominje da takvo svrstavanje “pro” i “contra” nije zarazilo samo grad Atenu, gdje se to događalo i prema kojem su hrlila jata studenata sa svih strana Carstva, nego i pojedine narode u njemu kao i odnosne pokrajine. Ništa spornoga ako je u osnovi stajala kvaliteta. Pa to se i danas radi kada se dobrim i renomiranim nastavnicima nude slična mjesta na

30 Grč. Ἡφαίστιον, Hephaestion, Hephaistion (oko 356. pr. Kr. – oko 324. pr. Kr.). Dopisivao se s Aristotelom te podupirao Aleksandra da pomiri Grke i Perzijance u svojem novom carstvu.

31 Grč. Ἐπιφάνιος (oko 310./320. – 403.), biskup Salamine i ciparski metropolit krajem 4. stoljeća. Smatra se crkvenim ocem, a najpoznatiji je postao po pregledu svih hereza koji je sastavio.

32 Grč. Διόφαντος ὁ Ἀλεξανδρεὺς (201./205. – 285./299.), aleksandrijski matematičar te autor zbirke knjiga *Arithmetica*, od kojih su mnoge zagubljene.

prestiznim sveučilištima u koja onda hrle i studenti, što zbog upisa na dotično učilište, što zbog studentske mobilnosti.

U Rimskom Carstvu, uz retoriku, važnu je ulogu igralo i deklamiranje (*declamatio*) kao vještina visokoškolskoga obrazovanja koja je s vremenom otišla u pomalo krive vode. O tome imamo svjedočanstvo Sinesija iz Cirene (370. – 412.),³³ koji je bio biskup od 410. pa do svoje smrti (412. godine). Njegovo ismijavanje deklamiranja počiva na istoj osnovi kao i kritiziranje koje je bilo sve snažnije upućivano protiv toga tristo godina prije, pa i ranije³⁴. No, usprkos tome, sljednici rimske tradicije, kršćani su prakticirali deklamiranje sve do 6. stoljeća koristeći neke teme koje se upotrebljavalo barem od Seneke Starijega³⁵ (Kennell, 2000, 72-80, 151-163; Marrou, 1956, 286-289; Kennedy, 1983, 35-44; 1994, 252-254).

Što dakle o deklamiranju kaže Sinesije? Po njemu je neprimjereno aplicirati vještinu i umijeće nekoga na “glumce” Militijada, Kimona, pa i na druge neimenovane, a za političke suparnike koristiti “bogat čovjek” i “siromašan čovjek”. Gledao je on tako dvojicu u kazalištu koji su se zgrabili zbog sličnoga. Obojica su izgledala vrlo ozbiljno kada je bila riječ o filozofiji dok su se uokolo natezali. Tako on sluti da brada kod talentiranoga ima svoju težinu, no i kod tih, njihovo ozbiljno držanje nije ih zaustavilo da zlostavljaju jedan drugoga i da budu vrlo “nabrijani” niti ih je to lišavalo nesuvisla mlataranja ruku dok su držali svoje duge govore. U trenutku je pomislio da je to bilo zbog ljudi koje su poznavali. No narod je bio brz da ga u tome ispravi i pokaže da nisu bili njihovi prijatelji. Zapravo, ti ljudi nisu uopće postojali. Uistinu, oni nisu bili dio realnoga svijeta, ali su mogli u konačnici utjecati na njega. U suprotnom, odakle bi onda moglo doći kao posljedica nekakva načina vladanja to što bi se dopustilo pojedinom heroju da ubije svojega političkog suparnika? Kada netko stvori okruženje iz fikcije u dobi od 90 godina, za koju aktualnu ili buduću priliku on koristi slično nastojanje ili istraživanje istine kao izliku?

Očito je da se Sinesije ovdje referira na napis u Libanijevu djelu *Oratio I* (16-17. 24-25), gdje je govor o autorovu obrazovanju u Ateni. Sinesiju je zasmatalo što se političke ljude dijeli na bogate i siromašne, a posljedica toga su i njihova važnost i njihov utjecaj na studente, okolinu i vlastitu sliku, dok to isto ne bi vrijedilo za Militijada, Kimena i mnoge druge neimenovane koji nisu pripadali kategoriji bogatih ljudi iako ništa manje obrazovani u umijeću govorenja. Na tragu toga, zanimljivo je i ponašanje sofista, deklamatora, ljudi čija bi sijeda brada i visoka dob morali imati nekakvu težinu i uvjerljivost. Doduše, to je bio slučaj dok bi raspravljali o filozofiji, no kada se prešlo na deklamiranje, onda njihov objekt, ljudi, čovjek nije morao biti realan, štoviše nije trebao čak ni postojati. Parnica se izmišljala, “argumenti” bi se namještali fiktivno da bi se postigao u publici učinak opijenosti “pameću”. Ne slažući se s tim držanjem, neki ne podupiru takav postupak, pa se pitaju čemu utrošeno vrijeme za istraživanje i studiranje

33 Grč. Συνέσιος, biskup grada Ptolemaide u Cirenaiki (istočni dio današnje Libije). Potječe iz grčke obitelji koja se doselila u Libiju. Po obrazovanju sljedbenik grčke tradicije, a po političkom opredjeljenju one rimske.

34 Tacit, *Dialogus de oratoribus*, 34; Juvenal, *Satires*, 7.150-167, Petronije, *Satyrica*, 1-2.

35 Lat. Lucius Annaeus Seneca Maior (oko 54. pr. Kr. – oko 39. po. Kr.).

istine ako bi se to koristilo tek da bi se ostavilo dojam, uvjerilo suparnika, pojačalo vlastiti ego obrađujući fiksni problem koji se odnosi na imaginarnoga čovjeka?

7.4. Plotinov primjer

Moglo biti bi nam zanimljivo još jedno svjedočanstvo kada je riječ o visokom obrazovanju u kasnim godinama Rimskoga Carstva, ono naime Plotinova učenika Porfirija³⁶ (*De vita Plotini*, 3, 7, 9) koje govori o studentima njegova profesora i njihovoj školi, bolje rečeno o neoplatonskom sustavu filozofije. Izvješće sadržava informacije o tome kako je Plotin došao do svojega učitelja, koji je imao na njega silan utjecaj, te istovremeno izvješćuje o obrazovnim uvjetima i pratećoj praksi u antičkoj filozofskoj školi. Ovdje nam se nudi i slika školskoga okruženja gdje se poticalo na pitanja i prakticirala se nestrukturirana rasprava, štoviše kaotična, u kojoj su sudjelovale dvije vrste studenata: oni koji su se posvećivali životu uz ozbiljno filozofsko propitkivanje i oni koji su više slučajno bili pridruženi školi, poput javnih osoba spomenutih u dotičnom tekstu. Vidljivo je iz ovoga isječka da je među Plotinovim studentima bilo i žena (Lamberton, 2001, 433-438; Gerson, 1994, XIII-XVI).

(3) Sve do svoje osme godine Plotin je odlazio svojoj dojlji, razgolićivao njezina prsa da bi sisao premda je već pohađao školu, ali kada je čuo jednoga dana da je živa dosada, zasramio se i prestao sisati. Kada mu je bilo 28 godina, silno je poželio studirati filozofiju, pa je bio preporučan profesorima koji su onovremeno uživali veliki ugled u Aleksandriji, no vratio se s njihovih lekcija vrlo obeshrabren i pun čemera, pa je ispričao jednom od prijatelja što mu se dogodilo. Shvativši što Plotin želi, prijatelj ga je odveo do Amonija,³⁷ s kojim se nije prije okušao. Nakon što je ušao k njemu i poslušao ga, kazao je svojem prijatelju: “To je čovjek kojega sam tražio.” Od toga dana stalno je boravio kod Amonija, pa je stekao veliku vještinu u filozofiji te je bio željan baviti se filozofijom koju su prakticirali Perzijanci i koja je prevladavala među Indijcima.

Kada mu je bilo 40 godina, Plotin je došao u Rim. Dugo je vremena izdržao da ništa ne napiše, privatno sastavljajući svoja predavanja na osnovi studija kod Amonija. Nastavio je to raditi punih deset godina, ponešto poučavajući, ali ništa javno ne objavljujući. Poticao je svoje studente da stalno pitaju, tako da je njegovo predavanje izgledalo vrlo kaotično, pri čemu je bilo mnogo beskorisna govora. (7) Plotin je imao mnoge slušatelje, uključujući neke koji su mu se oduševljeno pridružili poradi filozofije. Amelije je bio jedan od njih, a obitelj mu se zvala Gentilianus. Jedan od njegovih slušatelja bio je i liječnik Paulin iz Skitopola. Uz njega je bio još jedan liječnik, Eustohije iz Aleksandrije, koji mu je postao blizak u posljednjem dijelu života te mu se stalno vraćao sve dok je ovaj živio. Zotik, kritičar i pjesnik, također je bio u njegovu društvu. Zethus, neki Arapin po rasi, bio je jedan od njegovih drugova. I taj je bio liječnik. I Kastricije, zvan Firmus, koji je odabrao političku karijeru, poštovao

36 Porfirije Tirski, grč. Πορφύριος (oko 233. – 309.), fenički neoplatonski filozof kasne antike i Plotinov učenik. Poznat po djelu *Eneade* (grč. *Ἐννεάδες*), tj. kolekciji Plotinovih spisa koje je on kao njegov učenik pripremio i izdao oko 270. godine.

37 Amonije Aleksandrijski, grč. Ἀμμώνιος, kršćanski filozof koji je živio u 3. stoljeću. Ne treba ga poistovjećivati s Amonijem Sakom (grč. Ἀμμώνιος Σακκάς), neoplatonistom iz Aleksandrije.

je Plotina. Veliki broj senatora slušao je Plotinova predavanja. Od njegovih učenika, Marcel Oroncije i Sabinil najmarnije su radili na filozofiji. Među njegovim učenicima bio je i senator Rogacijan, koji se odrekao finoga života te se istovremeno lišio svega svojeg posjeda, otpustio sve svoje sluge, odričući se na kraju i svojega položaja. Serapion iz Aleksandrije isto mu je tako bio drug. Taj je prije bio govornik, a poslije se posvetio izučavanju filozofije. (9) Među njegovim studentima bilo je i žena, koje su mu bile vrlo odane: Gemina, u čijoj je kući on i živio, njezina kći Gemina, koja je imala ime kao i majka, te Amfiklea, koja je postala žena Aristona, Jamblihova sina. Te su žene bile vrlo predane filozofiji.

U ovom isječku Porfirije donosi vrlo zanimljive informacije vezane za život njegova učitelja Plotina, Amonijeva učenika, koji se odlučio za studij filozofije tek kada mu je bilo 28 godina, i to najprije kod preporučenih filozofa aleksandrijske škole, od kojih se, nažalost ili na sreću, vratio sav razočaran, što nije mogao sakriti pred svojim prijateljem. Ovaj ga je, suosjećajući s njim, odveo do Amonija, isto tako filozofa, ali koji po svemu sudeći nije među ljudima uživao tako veliki ugled. No, poslušavši ga i nakon upoznavanja izbliza s novim učiteljem, Plotin je uskliknuo da je to ono što je tražio i ostao je kod njega punih deset godina marno učeći filozofiju. Porfirije nabraja i Plotinove drugove koji su isto tako slušali filozofiju kod Amonija. Mnogi od njih bili su liječnici, jedan govornik, političari, senatori. Mora da je taj Amonije bio vrlo “zarazan” jer je zbog njegove filozofije čak jedan senator ostavio svoju službu, rasprodao imanje i otpustio sluge da bi se posvetio izučavanju toga znanja i umijeća. Iz toga vremena od Porfirija potječe i vrlo zanimljiva informacija, naime da su se i Rimljanke, bolje rečeno rimske građanke (koje su uostalom mogle biti i Grkinje!), u svakom slučaju žene, vrlo intenzivno posvećivale izučavanju filozofije, čak i obiteljski, dakle s koljena na koljeno.

Plotinovo odrastanje i srastanje s filozofijom trajalo je poprilično dugo i u različitim filozofskim središtima kao što su Aleksandrija i Rim. Zanimljiva je i Plotinova prvotna suzdržanost od pisanja filozofskih djela, čega se čuvao sve dok nije dobro sve provjerio u svojim predavanjima pripremanim na osnovi vlastitoga studija i u raspravi sa svojim studentima, što je na momente, a zbog rasprava i očito čudnovatih studentskih pitanja i odgovora, odvodilo u beskoristan govor. No s vremenom se sve skupa iskristaliziralo, pa je bilo vrijedno i zapisa.

7.5. Mjesto i uloga Platona

Grčko naslijeđe u rimskom obrazovnom sustavu pod vidom filozofskih ideja bilo je impresivno sa stajališta i sadržaja i opsega. Dovoljno je pritom misliti na Platona, odnosno način pristupa njegovu vrlo opsežnom i zahtjevnom djelu. Odmah na početku postavilo se pitanje: što treba prvo Platonovo pročitati da bi se otvorila vrata njegova neizmjerne šarolika misaonoga svijeta onima koji to nisu mogli najednom i u kratko vrijeme odraditi? Pitanje vrlo ozbiljno i na mjestu. Potom je zainteresirane zanimalo i kako logično organizirati cijeli njegov opus. Nastojanje je po sebi bilo motivirano iznalaskom najboljega puta da se studente uvede u svijet ideja toga grčkog mislioca gorostasa. Konkretno, koji bi njegov dijalog studenti morali prvi pročitati, a koji je nakon toga slijed kojega bi se studenti morali pridržavati?

Postalo je sasvim jasno da je sažimanje Platonovih ideja neizbježno, osobito od 1. stoljeća naovamo. Tako su identificirani spisi za koje se vjerovalo da sadržavaju bit Platonove misli i oni su postali jezgra obrazovanja svakoga filozofa koji je držao do sebe. Premda je bilo moguće s vremenom identificirati obrazovni kanon bitnih Platonovih ideja, a onda i djela koja su s vremenom isplivala na površinu, sugestije kojima ćemo se poslužiti su Albinov³⁸ *Uvod u Platonove dijaloge*³⁹ (4) te Anonymusov *Uvod u Platonove dijaloge*⁴⁰ (26.13-44). To pokazuje kako su različiti autori imali ponešto različita mišljenja o sadržajima svojih lista za čitanje, pa i o tome kojim se redoslijedom njegova djela trebaju čitati (Dunn, 1976, 59-80; Lamberton, 2001, 444-445).

7.5.1. Albinov pristup

Podrobnije o samom sadržaju sugestija. U spomenutom izvoru Albin filozof govori da je potrebno kazati nešto o vrsti dijaloga s kojima trebaju početi čitatelji zainteresirani za Platonovu misao. Vezano za to, a oslanjajući se na postojeću praksu, Albin smatra da postoje različite sugestije. Jedni počinju s *Pismima*⁴¹, drugi s *Teagetom*⁴². Treći opet dijele dijaloge u tetralogije, tako da su prvu sačinjavali Eutifron⁴³ (dijalog koji prethodi Sokratovoj optužbi), *Obrana Sokratova*⁴⁴ (jer je Sokrat morao pripremiti svoj obrambeni govor), *Kriton*⁴⁵ (jer je Sokrat potom proveo vrijeme u zatvoru) i *Fedon*⁴⁶ (jer se u njemu govori o kraju Sokratova života). To je što se tiče organiziranja dijaloga koja su nam ponudili Derkilid i Trasil⁴⁷. Namjera te dvojice, po svemu sudeći, bila je nametanje reda likovima te okolnostima u njihovim životima. Taj je cilj možda koristan za pokoju namjeru, ali se razlikuje od onoga što je bila Albinova nakana, naime otkriti načelo i aranžman za proučavanje i poučavanje mudrosti sakupljene u Platonovu opusu. Albin prije svega misli da ne postoji jedinstveno, fiksirano načelo koje organizira i vodi Platonove misli, koje izgledaju savršeno, sa savršenom cirkularnom formom. I kao što cirkularno načelo nije jedno i fiksirano, tako nije ni Platonova misao.

38 Grč. Ἀλβῖνος, antički filozof platoničar. Živio je u Smirni oko polovine 2. stoljeća.

39 Na grčkom je djelo naslovljeno *Εἰσαγωγή εἰς τοὺς Πλάτωνος διαλόγους*.

40 Riječ je o fascinantom djelu aleksandrijske škole kasnoga perioda. Obradene teme pokrivaju Platonov život, motive njegova pisanja, karakteristike Platonove filozofije te dijaloge, njihov sadržaj, naslove, podjele, metode prezentacije, pravila određivanja njihovih središnjih tema kao redoslijed njihova proučavanja.

41 *Epistolae* (grč. Ἐπιστολαί), 13 pisama koja se pripisuju Platonu i tradicionalno su uključena u njegov opus.

42 Grč. Θεάγης, dijalog koji se pripisuje Platonu, a glavni su mu likovi Platon, Demodik i Teaget.

43 Grč. Εὐθύφρων.

44 Grč. Ἀπολογία Σωκράτους, lat. *Apologia Socratis*.

45 Grč. Κρίτων.

46 Grč. Φαίδων.

47 Trasil (? – oko 36.), dvorski astrolog cara Tiberija. Povijest nam nije ostavila nikakve podatke o Derkilidu, pa ni o datumima u njegovu životu.

7.5.2. Anonymusovo viđenje

Jamblih⁴⁸ je podijelio sve Platonove dijaloge u 12 glavnih skupina tako da je jednu od njih prozvao “fizički”, a drugu “teološki” dijalozi. Potom je 12 djela sažeo u dva, *Timej*⁴⁹ i *Parmenid*⁵⁰, od kojih je svako pojedino bilo stavljeno na čelo fizičkih odnosno teoloških dijaloga. Vrijedno je istraživati njihov redosljed budući da se radi o dijalozima od kojih svaki sadržava pojedinu misao vrijednu proučavanja. Najprije treba proučiti *Alkibijada*,⁵¹ pomoću kojega se dolazi do “upoznavanja sebe samoga”,⁵² i dobro je da se upozna sebe prije nego što se upozna svijet oko sebe. Pa kako bi se mogao upoznati svijet ako se ne poznaje samoga sebe? *Fileb*⁵³ treba biti istraživani posljednji budući da je predmet njegove rasprave “dobro” koje stoji iza svih stvari, pa posljedično i taj dijalog treba obraditi nakon svih ostalih.

Spomenuta dva ulomka važna su za sagledavanje kronološkoga poučavanja pojedinih sadržaja antičkih učitelja kada je bila u pitanju Platonova misao kao vrlo bogata i jako raznolika filozofska riznica. Iz njih je očito – što nije ni čudno kada je u pitanju tako široka paleta Platonovih interesa, zanimanja, istraživanja i rezultata – što iz toga proistječe za profiliranje vlastitoga filozofskog stava i držanja. Ulomci pokazuju da nije postojao jedinstveni stav kojem bi prethodilo monolitno uvjerenje, što nije dopuštalo obilje šarolikosti Platonovih misli. Pritom je zanimljiva podjela dijaloga u tetralogije kojima je okosnica Sokrat, Platonov učitelj, odnosno završetak njegova života, a počinje optužnicom nakon koje slijedi obrana, zatočeništvo i na kraju smrt. To je bio Derkilidov i Trasilov pristup. Taj redosljed ima svoju svrhu kada se zna koji mu je cilj. Ali, budući da može postojati mnoštvo ciljeva, može postojati i mnogolikost pristupa. Upravo zbog toga Anonymus donosi drugo načelo, ono božanskoga Jambliha, koji je pak dijaloge podijelio po njihovu sadržaju. Jedni su oni koji tretiraju fizički svijet i logiku njegova funkcioniranja, kojima je na čelo stavio *Timeja*, a drugi se bave duhovnim, teološkim, etičkim svijetom i načinom kako su u njemu stvari složene, a na čelu im stoji *Parmenid*. Unutar toga opet postoji nekakva logika koja kaže da je najnormalnije početi od upoznavanja samoga sebe kao jedinstvenoga “dobra” da bi se onda prešlo na upoznavanje svijeta oko sebe kao nešto drukčijega i specifičnoga “dobra”. Prema Jamblihu, bilo bi jako teško poznavati okolicu a da se prije toga ne poznaje subjekta u sebi koji je u stanju činiti takvu radnju. Na taj način čovjeka se predstavlja kao jedinstvenoga motritelja i istraživača koji ima moć učiniti i sebe objektom vlastitoga promatranja, a ne samo ono oko sebe.

48 Jamblih iz Halkide, grč. Ἰάμβλιχος (oko 250. – oko 330.), grčki novoplatonički filozof iz Sirije i jedan od posljednjih važnijih predstavnika antičke filozofije. Bio je učenik Anatolija i Porfirija, od kojih je prihvatio novoplatonizam, u koji je unio mnogo elemenata iz orijentalnih religija.

49 Grč. *Τίμαιος*.

50 Grč. *Παρμενίδης*.

51 Grč. *Ἀλκιβιάδης*. Postoje *Alkibijad 1* i *Alkibijad 2*.

52 Načelo koje je stavljeno na pročelje Apolonova hrama u Delfima te je istovremeno središnja tema dijaloga *Alkibijad*.

53 Grč. *Φίληβος*.

7.6. Filozofkinja Hipatija

Sljedeći se izvor tiče filozofkinje Hipatije⁵⁴, vrlo obrazovane žene s kraja antike koja je osim dobroga poznavanja filozofije bila vrsna u matematici, geometriji i astronomiji, a ubijena je 415. godine. Motiv njezina ubojstva, po svemu sudeći, nije bilo njezino pogansko učenje nego njezin utjecaj na neke visokopozicionirane gradske službenike koji su bili u žestokoj prepirci s aleksandrijskim biskupom Ćirilom (oko 376. – 444.), patrijarhom (412. – 444.) koji je bio pastir toga grada dok je Aleksandrija bila na vrhuncu svojega utjecaja u krugu Rimskoga Carstva. Hipatijini studenti bili su i pogani i kršćani. Najpoznatiji među njima svakako je bio biskup Sinesije iz Cirene. Njezina želja da propagira filozofska načela svakome tko je voljan slušati sugerira da su njezina predavanja uživala visoki javni karakter (Rist, 1965, 214-225; Brown, 1992, 115-117; Cameron i Long, 1993, 40-62; Dzielska, 1995; Haas, 1997, 308-316).

U *Povijesti Crkve*⁵⁵ (7.15) koju je napisao Sokrat Carigradski⁵⁶, Hipatija, Teonova kći, filozofkinja, postigla je tako visoku razinu znanja da je nadmašila sve filozofe svojega vremena koji su sljedbenici Platonove škole što potječe od Plotina, pa je prenosila dalje filozofska načela onima koji su ih željeli poslušati. Zato su odasvud putovali ljudi koji su željeli prakticirati filozofiju da bi bili njezini učenici. Zbog čestite otvorenosti koju je stekla obrazovanjem, ulazila bi u otvorenu i osjetljivu raspravu s onima na vlasti. Nije imala nikakva srama biti među muškarcima jer su ju svi poštovali i divili joj se ponajviše zbog njezine izvanredne inteligencije. Tada su neprijatelji povukli oružje protiv nje. Činjenica da se ona često susretala s Orestom⁵⁷ u kršćana je stvorila pogrešan sud da ga je ona spriječila da se pomiri s biskupom⁵⁸. Neki od njih, koje je predvodio neki lektor, čitač po imenu Petar, bili su bijesni na nju te su se urotili. Motrili su na Hipatiju dok se odnekud vraćala kući, izbacili ju iz njezine kočije te ju odvukli do crkve zvane Caesareum. Strgnuli su s nje odjeću i umorili ju komadima razbijene lončarije. Raskomadavši ju, odnijeli su njezine udove na mjesto zvano Cinaron, pa su ih sve spalili. Taj je čin navukao veliku kritiku prema Ćirilu i aleksandrijskoj crkvi budući da su umorstva, tučnjave i slična ponašanja krajnje nepojmljiva kršćanskom duhu.

Ulomak govori o pojavi toga vremena vrijednoj svakoga divljenja, naime filozofkinji, i to ne bilo kojoj i ne bilo kakvoj, nego onoj koja je inteligencijom nadmašila suvremene filozofe; ona je bila vrlo zaslužna za široko promicanje i usvajanje filozofskih načela jer je snagom svojega obrazovanja nadišla osjećaj neutemeljena srama što je vladao ženskom populacijom u to vrijeme, pa se bez ikakva kompleksa znala sučeliti i ozbiljno raspravljati o vrlo delikatnim stvarima sa samim vlastodržcima. Zbog toga je bila obasuta velikim brojem studenata i sljedbenika. No to ju nije spasilo da zbog najvjerojatnije posve neutemeljene sumnje (barem u ovom ulomku nema opravdanosti za nju!) plati vlastitim životom, i to od ruke onih od kojih bi se to moglo najmanje

54 Grč. Ὑπατία, Hypatia (oko 350./370. – oko 415.), zvana i Hipatija Aleksandrijska (Ὑπατία ἡ Ἀλεξανδρινή), rođena je i umrla u Aleksandriji, po filozofskom opredjeljenju novoplatoničarka.

55 Lat. *Historia Ecclesiastica*, grč. Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία.

56 Grč. Σωκράτης ὁ Σχολαστικὸς ili Socrates Scholasticus, kršćanski crkveni povjesničar.

57 Orest je bio upravitelj Egipta.

58 Misli se na Ćirila Aleksandrijskog, koji je žestoko progonio poganstvo i judaizam u Egiptu.

očekivati, naime kršćana kojima je predvodnik bio čitač Petar, službenik evanđeoske riječi. Ubojstvo je bilo okrutno. Obeščašćena je trganjem odjeće, zatučena ostacima razbijene lončarije, raskomadanih udova odvučena na lomaču. Oni koji su to napravili zaboravili su da se ni sto godina prije toga većinska populacija u Rimskom Carstvu tako odnosila prema njima, Kristovim sljedbenicima. Moglo bi se očekivati da su ti iz vlastitoga primjera nešto naučili. No to ovdje nije bio slučaj. Žaloso je da im na pamet nije palo mučeništvo sv. Stjepana, koji je stradao na sličan način, a koga su oni zacijelo slavili kao Kristova svjedoka. Kako se lako od progonjenoga postane progonitelj! Hipatija je očito stradala zbog svojega uvjerenja, svojih ideja, svojega djelovanja koje nije bilo strančarenje. Kakve li sličnosti s filozofom Sokratom, kome se ona zacijelo divila! No ipak je razlika između jedne i druge smrti. U prvom slučaju, Sokrat je osobno prihvaćao smrt kao logičnu posljedicu svojega naučavanja i unutarnjega stava. U ovom slučaju, Hipatiji je smrt nametnuta, i to od onih kojima ti postupci nisu smjeli biti svojstveni. Učinak nije ni mogao biti drukčiji doli bijes i mržnja ne samo na prvoga čovjeka aleksandrijske crkve nego i na samu Crkvu.

To je tek rijedak primjer iz antike kako se odnosilo prema uvaženom profesoru. Obično su oni bili cijenjeni, poštovani, divilo im se. Jest da su oni međusobno znali verbalno ratovati, slati i primati koji put niske udarce da bi se podigla razina vlastite reputacije, ali da bi se baš išlo na istrebljenje takve naravi, i to “nježnijega spola”, koji je uostalom bio raritet u toj profesiji, to je zacijelo bila rijetkost. Velika šteta što je s tim u svezi bio “novi pokret” koji je propovijedao drukčije odnose među ljudima pozivajući se pritom na Učitelja, koji je od takvih postupaka zazirao uz rizik vlastite smrti ne samo riječju nego i djelom, vlastitim primjerom.

7.7. Boecijevo viđenje obrazovanja

U razumijevanju kasnoantičkoga obrazovanja mogao bi biti od pomoći i ulomak iz Boecijeva djela *De arithmetica* (1-2), gdje je riječ o kvadriviju. Sve tamo negdje od kraja 5. i početka 4. stoljeća pr. Kr., od vremena Hipija iz Else⁵⁹ počela se formirati srž različitih obrazovnih sadržaja koje su nazvali “matematička umijeća”, u što su spadale aritmetika, geometrija, astronomija i teorija glazbe, o čemu nalazimo svjedočanstvo i u Platonovu *Protagori* (318a6-319a7). U dijelu zapadne Europe u ranom srednjem vijeku ta su četiri sadržaja prozvana kvadrivij, a bili su drugi stupanj formalnoga obrazovanja. Prvi stupanj zvao se trivij, koji se sastojao od tzv. literarnih umijeća poput gramatike, retorike i dijalektike. Čovjek koji je prvi upotrijebio pojam kvadrivij s obzirom na spomenuti skup sadržaja bio je Boecije (oko 480. – oko 524.)⁶⁰. Po njemu, cilj toga skupa znanja bio je osposobljavanje učenika za nadilaženje intelektualnih granica fizičkoga svijeta da bi posve shvatio nepromjenjivu stvarnost. U svojim uvjerenjima Boecije

59 Grč. Ἰππίας, antički grčki filozof i sofist, živio je u 5. stoljeću pr. Kr. Informacije o njemu ponajviše nalazimo u Platonovim djelima *Hippias Minor* i *Hippias Maior* te u *Protagori*. Platon ga dobrano ismijava. Usp. Kerferd, G. i Flashar, H. (1998). *Hippias aus Elis*. U: Flashar, H. (ur.). *Grundriss der Geschichte der Philosophie. Die Philosophie der Antike*. Sv. 2/1. Basel: Schwabe, str. 64-68.

60 Anicije Manlije Torkvat Severin Boecije (lat. Anicius Manlius Torquatus Severinus Boethius), starorimski pisac, matematičar, retoričar, filozof i glazbeni teoretičar.

je bio jako vezan uz obrazovni kurikulum koji su zahtijevali Platonovi “nadglednici” da bi se postiglo njegovo idealno stanje, što je vidljivo iz Platonove *Države*⁶¹. Dvojica Boecijevih suvremenika napisala su udžbenike za trivij i kvadrivij: Marcijan Kapela⁶², poganin, Brak Merkura i Filologije (Stahl, Johnson i Burger, 1971, 1977), a Kasiodor⁶³, kršćanin, Uvod u božanska i ljudska čitanja (Jones, 1946). Obama udžbenicima naveliko se služilo u srednjem vijeku (Clarke, 1971, 139-151; Kibre, 1981; White, 1981; Wagner, 1983; Smith, 2004, 126-129).

Što konkretno donose Boecijevi ulomci? U prvom (1) zapisano je da među najstarijim autoritetima postoji opće slaganje da se na različitim područjima filozofije može postići vrhunac savršenstva ako je istraživanje te plemenite mudrosti vođeno načinom studiranja poznatim kao kvadrivij. Ta činjenica neće omalovažavati inteligenciju jasno mislećega uma budući da mudrost leži u shvaćanju istine o stvarima koje postoje i koje su obdarene nepromjenjivom snagom sebe samih. Mi kažemo da stvari koje postoje jesu one koje ne narastaju širenjem ili se smanjuju nestajanjem ili mijenjaju variranjem, nego one koje stalno čuvaju svoj karakter, štiteći svoju narav naslanjajući se na vlastite izvore. (2) Ove stvari posjeduju sljedeće: kakvoće, količine, geometrijske oblike, veličine, malenosti, jednakosti, odnosnosti, djelovanja, raspoloživosti, mjesta, vremena te sva ona svojstva koja su uočena kao vezana za fizičko kao što je bilo. Sve je to po svojoj naravi bestjelesno, tako da njihova bit leži u prirodnoj nepromjenjivosti, no kada se vežu s fizičkim, one su podložne promjeni, pa svojim dodirima s onim što je promjenjivo one postaju zaista netrajne i promjenjive. Na taj način, budući da im je po naravi dodijeljena nepromjenjiva supstanca i konstitucija, to su entiteti za koje se točno i valjano kaže “da postoje”. Odatle je poznavanje tih stvari, tj. onih koje stvarno postoje i čemu je dano prikladno ime “esencije – biti”, ono što filozofija smatra da može uočiti (*De arithmetica*, 1-2).

U ovom ulomku Boecije se služi prizivanjem kvadrivija kao skupa sadržaja “matematičkih umijeća” samo zato da bi rekao da je on idealna podloga, nužno predznanje za bavljenje višim studijem učenja i proučavanja, naime filozofijom uopće, a konkretno i njezinim pojedinim granama. Pritom indicira kao glavni učinak kvadrivija onaj koji u učeniku potencira “inteligenciju jasno mislećega uma”, bez koje zapravo ne postoji mogućnost bavljenja filozofijom ni usvajanja znanja stečenih na taj način, konkretno shvaćanje istine o svim stvarima koje postoje i koje u sebi nose jedinstvenost i neponovljivost, po čemu su upravo to što jesu, pa ih vanjski atributi nikako ne mogu dovesti u pitanje niti ih miješati s nečim drugim. U suprotnom bi mogli biti velika varka narastanje, širenje, smanjivanje, nestajanje, mijenjanje, variranje stvari koje su vanjske pojavnosti, tj. bez bitka u sebi. Boecije tvrdi da svaka stvar ima vlastiti karakter, vlastitu narav ukorijenjenu u onom iskonskom same te stvari, a što ne podliježe nikakvim promjenama. Za mogućnost sagledavanja te kvalitete postojećega zaslužan je kvadrivij,

61 Platon, *De re publica* (*Πολιτεία*), 521c-522c, 525a-d.

62 Lat. punim imenom Martianus Minneus Felix Capella, rimski pisac iz razdoblja kasne antike, jedan od utemeljitelja sustava *artes liberales*, na kojem se zasnivalo srednjovjekovno obrazovanje.

63 Lat. Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator (oko 485. – oko 585.), starorimski i bizantski državnik, svećenik, redovnik i pisac te glazbeni teoretičar. Jedan je od crkvenih otaca.

koji osposobljava učenika za nadilaženje intelektualnih granica fizičkoga svijeta dovodeći ga na prag onoga što se zove nepromjenjiva stvarnost, a po svojoj je naravi nematerijalno. No kada se to veže s fizičkim, koje je po sebi nestabilno i promjenjivo, i same stvari onda izgledaju netrajne, tj. promjenjive. Stoga s filozofskoga stajališta, budući da pojavnosti imaju kvalitetu nepromjenjive supstance, dakle esenciju, za njih se uistinu može kazati i da *de facto* postoje, a filozofija je ona koja to može detektirati.

8. Zaključak

Europsko visokoškolsko obrazovanje ima dugu povijest, koju se u ovom prilogu nastoji istraživati od vremena kasnije antike, i to odvojeno od kršćanskoga koncepta te djelatnosti, koji je imao mnogo sličnoga ali i drukčijega, o čemu se ovdje ne raspravlja, nego se koncentrira na grčko-rimsko nasljeđe koje je usprkos novoj paradigmi, onoj kršćanskoj, nastavilo živjeti preko političkih i društvenih struktura Rimskoga Carstva sve do njegove propasti, pa i poslije. Odabirom reprezentativnih izvora kao i njihovim komparativnim istraživanjem autor otkriva bit i profil kasnoantičkoga obrazovanja, iz čega je i površnom promatraču očit kontinuitet, odnosno diskontinuitet s onim kako se ono danas vidi i prakticira. U prilogu se upozorava na ulogu države, koja svoju intenciju manifestira carskim ediktima i naredbama, što je kao učinak imalo osnivanje zasebnih filozofskih katedri poput stoičke, platonske, epikurejske i aristotelovske (peripatetičke!), kao i inzistiranje na retoričkom obrazovanju, što je sve svojstveno grčkoj tradiciji. Tome se pridružuje i onaj pravni odnosno deklamatorski aspekt kada je pak govor o rimskom doprinosu profiliranju korijenja visokoškolskoga obrazovanja koje će postati osnovom naknadnih zapadnoeuropskih profila visokoga školstva svojstvenih pojedinačnim jezicima obojenim europskim sredinama: romanskoj, germanskoj, slavenskoj, anglosaskoj. Preko istraživanih izvora nudi se i informacija o osnivanju prvoga sveučilišta u krilu zapadne Europe, onoga naime koje je svjetlo dana ugledalo 425. godine, a nazvano je “Carsko sveučilište”. Ono je nastalo na izričit zahtjev cara Teodozija, u čijem su dekretu vidljivi dosta jasni obrisi prvoga visokoškolskoga kurikula kao i broj, vrste i kvalitete nastavnika koji će na njemu predavati i kako će ih se zamjenjivati kada za to dođe vrijeme. U dekretu su naznačene i odredbe vezane za osiguravanje financijskih sredstava iz državne riznice za tu djelatnost od državnoga i društvenoga značenja. Prilog argumentirano upućuje i na propedeutički postupak dolaska do najviše obrazovne razine preko obrazovnih događanja u sklopu tzv. *ephebeije* (*ἐφηβεία*) i onih na koje se to odnosilo, *epheboi* (*ἐφηβοί*), odnosno način na koji su bili “regrutirani” ljudi u te ustanove gdje se pazilo ne samo na talentiranost kandidata nego i na obiteljsku tradiciju, iz koje su vidljiva prethodna pokoljenja polaznika kao i obiteljska i izvanobiteljska svjedočanstva o tome. I *ephebeia* je imala svoj kurikulum, koji se osim literarnih znanja koja su se crpila iz starogrčkih izvora sastojao i od matematičkoga umijeća (matematika, geometrija, astronomija). Sve to skupa tvorilo je posebnu komponentu formalnoga obrazovanja, za što se u grčkom koristio pojam *tetrakis*, nešto slično kvadriviju u latinskoj tradiciji. Oličenje propedeutičke vrijednosti

toga obrazovanja za ono visokoškolsko povijest nam je ostavila u osobi poznatoj kao Hipatija, vrlo obrazovanoj ženi s kraja antike koja je osim dobrog poznavanja filozofije bila vrsna u matematici, geometriji i astronomiji, što je pripadalo razini *tetrakisa*. Specifično viđenje visokoškolskoga obrazovanja prilog nudi u spisima i djelima tadašnjih vrsnih visokoškolskih znalaca kao što su Libanije, Eunapije, Proherez, Plotin, Platon, Hipatija i Boecije, odnosno misao i djelovanje sofista kao učitelja. Kod svakoga od njih vidljiva su nastojanja oko boljitka i promidžbe te ljudske djelatnosti te istovremeno upozoravanje na ono što bi ju moglo omesti ili usporiti kao i to kako se nositi sa sličnim zastranjivanjima. Posvuda postoji opravdana razložnost povezanosti srednjoškolske i visokoškolske razine obrazovanja, gdje jedna drugu uvjetuju i međusobno se isprepleću, pa samo kao takve mogu biti shvaćene i obrazložene te tako opravdati svoje postojanje.

LITERATURA

1. Aurelije Augustin. (2007). *Ispovijesti*. Preveo Stjepan Hosu. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
2. Barnes, T. D. (1971). *Tertulian: A Historical and Literary Study*. Oxford: Oxford University Press.
3. Basil the Great. (1901). *Address to Young Men On Greek Literature*. Trans. Edward R. Maloney. New York: American Book Company.
4. Blumenthal, H. J. (1978). 529 and its sequel: What happened to the Academy. *Byzantion*, 48, str. 369-385.
5. Booth, A. D. (1985). Douris' Cup and the stages of schooling in Classical Athens. *Echos du monde classique / Classical Views*, 4, str. 274-280.
6. Bowen, J. (1972). *A History of Western Education*. Sv. 1: *The Ancient World*. New York: Methuen.
7. Bowersock, G. J. (1978). *Julian the Apostate*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. Brown, P. (1992). *Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire*. Madison: University of Wisconsin Press.
9. Brown, P. (2000). *Augustin of Hippo: A Biography*. Berkeley: University of California Press.
10. Browning, R. (1975a). *The Emperor Julian*. London: Weidenfeld and Nicolson.
11. Browning, R. (1975b). Homer in Byzantium. *Viator*, 6, str. 15-33.
12. Browning, R. (1997). Teachers. U: Cavallo, G., ur. *The Byzantines*. Chicago: University of Chicago Press, str. 95-116.
13. Browning, R. i Kazhdan, A. P. (1991). Education. U: Kazhdan, A. P., ur. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Sv. 1. New York: Oxford University Press, str. 677-678.
14. Buckler, G. (1929). *Anna Comnena: A Study*. Oxford: Oxford University Press.
15. Buckler, G. (1948). Byzantine education. U: Baynes, N. H. i Moos, H. St. L. B., ur. *Byzantium: An Introduction to East Roman Civilization*. Oxford: Oxford University Press, str. 200-220.
16. Cameron, A. (1965). Roman school fees. *Classical Review*, 15, str. 237-238.
17. Cameron, A. (1967). The end of the ancient universities. *Cahiers d'histoire mondiale*, 10, str. 653-673.

18. Cameron, A. (1971). The last days of the Academy at Athens. *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 17, str. 7-29.
19. Cameron, A. (1982). The empress and the poet: Paganism and politics at the court of Theodosius II. *Yale Classical Studies*, 27, str. 217-289.
20. Cameron, A. (1985). *Procopius and the Sixth Century*. Berkeley: University of California Press.
21. Cameron, A. i Long, J. (1993). *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius*. Berkeley: University of California Press.
22. Clarke, M. L. (1971). *Higher Education in the Ancient World*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
23. Cribiore, R. (2007). *The School of Libanius in Late Antique Antioch*. Princeton: Princeton University Press.
24. Downey, G. (1957). Education in the Christian Roman Empire: Christian and pagan theories under Constantine and his successors. *Speculum*, 32, str. 48-61.
25. Dunn, M. (1976). Jamblichus, Trasyllus, and the reading order of the Platonic dialogues. U: Baine, H., ur. *The Significance of Neoplatonism*. Norfolk, VA: International Society for Neoplatonic Studies, str. 59-80.
26. Dzielska, M. (1995). *Hypatia of Alexandria*. Trans. F. Lyra. Cambridge, MA: Harvard University Press.
27. Ellspermann, G. L. (1949). *The Attitude of the Early Christian Latin Writers toward Pagan Literature and Learning*. Washington, DC: Catholic University of America Press.
28. Frank, T. (1940). *Economic Survey of Ancient Rome*. Sv. 5. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
29. Geanakoplos, D. J. (1984). *Byzantium: Church, Society, and Civilization seen through Contemporary Eyes*. Chicago: University of Chicago Press.
30. Gerson, L. P. (1994). *Plotinus*. London: Routledge.
31. Haas, C. (1997). *Alexandria in Late Antiquity: Topography and Social Conflict*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
32. Helleman, W. (1994). Tertullian on Athens and Jerusalem. U: *Hellenization Revisited: Shaping a Christian Response within the Greco-Roman World*. Latham, MD: University Press of America, str. 361-381.
33. Howie, G. (1969). *Educational Theory and Practice in St. Augustine*. London: Routledge and Kegan Paul.
34. Jones, L. W. (1946). *An Introduction in Divine and Human Readings by Cassiodorus Senator*. New York: Columbia University Press.
35. Kaster, R. A. (1988). *Guardians of Language: The Grammarian and Society in Late Antiquity*. Berkeley: University of California Press.
36. Kennedy, G. (1972). *The Art of Rhetoric in the Roman World, 300 BC-AD 300*. Princeton: Princeton University Press.
37. Kennedy, G. (1983). *Greek Rhetoric under Christian Emperors*. Princeton: Princeton University Press.
38. Kennedy, G. (1994). *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton: Princeton University Press.
39. Kennell, N. M. (1997). Herodes Atticus and the rhetoric of tyranny. *Classical Philology*, 92, str. 346-362.
40. Kennell, S. A. H. (2000). *Magnus Felix Ennodius: A Gentleman of the Church*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

41. Kibre, P. (1981). The Boethian *De Institutione Arithmetica* and the quadrivium in the thirteenth century university milieu at Paris. U: Masi, M., ur. *Boethius and the Liberal Arts*. Utah Studies in Literature and Linguistics 18. Berne: P. Lang, str. 67-80.
42. Lamberton, R. (2001). *Plutarch*. London: University Press.
43. Mango, C. (1980). *Byzantium: The Empire of New Rome*. London: Weidenfeld and Nicolson.
44. Marrou, H. I. (1956). *A History of Education in Antiquity*. Trans. G. Lamb. Madison: University of Wisconsin Press.
45. Millar, F. (1992). *The Emperor in the Roman World*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
46. Momigliano, A. (1987). The life of St. Macrina by Gregory of Nyssa. U: *On Pagans Jews, and Christians*. Middletown, CT: Wesleyan University Press, str. 206-221.
47. Morgan, T. (1998). *Literate Education in the Hellenistic and Roman Worlds*. Cambridge: Cambridge University Press.
48. Norman, A. F. (1962). *Libanius: Autobiography and Selected Letters*. Sv. 1. Cambridge, MA: Harvard University Press.
49. Norman, A. F. (1965). *Libanius' Autobiography (Oration 1)*. London: Oxford University Press.
50. Oliver, J. H. (1981). Marcus Aurelius and the philosophical school at Athens. *American Journal of Philology*, 102, str. 213-225.
51. Osborn, E. (2005). *Clement of Alexandria*. Cambridge: Cambridge University Press.
52. Pharr, C. (1952). *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*. Princeton: Princeton University Press.
53. Pranjic, M. (2009). Paideia, starogrčka odgojno-obrazovna forma. *Metodički ogledi*, 16 (1-2), str. 9-21.
54. Pranjic, M. (2011). Homerove odgojne vrijednosti. *Društvena istraživanja*, 20 (1), str. 249-267.
55. Pranjic, M. (2012a). Odgojno-teorijska dvojba ranog kršćanstva. *Crkva u svijetu*, 48 (3), str. 322-347.
56. Pranjic, M. (2012b). Obostrana ponuda: izazov helenizma i ranoga kršćanstva na području odgoja i obrazovanja. *Obnovljeni život*, 67 (3), str. 295-312.
57. Pranjic, M. (2015). Autohtoni starorimski odgoj. *Napredak : časopis za pedagoški teoriju i praksu*, 156 (1-2), str. 169-203.
58. Richards, J. (1980). *Consul of God: The Life and Times of Gregory the Great*. London: Routledge and Kegan Paul.
59. Rist, J. M. (1965). Hypatia. *Phoenix*, 19, str. 214-225.
60. Rousseau, P. (1994). *Basil of Caesarea*. Berkeley: University of California Press.
61. Runciman, S. (1933). *Byzantine Civilization*. London: Edward Arnold.
62. Russell, D. A. (1989). Arts and sciences in ancient education. *Greece @ Rome*, n. s., 36, str. 210-225.
63. Russell, D. A. (1996). *Libanius: Imaginary Speeches*. London: Duckworth.
64. Smith, A. (2004). *Philosophy in Late Antiquity*. London: Routledge.
65. Stahl, W. H., Johnson, R. W. i Burger, E. L. (1971, 1977). *Marianus Capella and the Seven Liberal Arts*. 2 sv. New York: Columbia University Press.
66. Urbainczyk, T. (1997). *Socrates of Constantinople: Historian of Church and State*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
67. Wagner, D. L. (1983). The Seven Liberal Arts and classical scholarship. U: *The Seven Liberal Arts in the Middle Ages*. Bloomington: Indiana University Press, str. 1-31.

68. Walden, J. W. H. (1909). *The Universities of Ancient Greece*. New York: C. Scribner's Sons.
69. Watts, E. (2004). Justinian, Malalas, and the end of Athenian philosophical teaching in AD 529. *Journal of Roman Studies*, 94, str. 168-182.
70. White, A. (1981). Boethius in the medieval quadrivium. U: Gibson, M., ur. *Boethius: His Life, Thought and Influence*. Oxford: Blackwell, str. 162-205.
71. Wildeberg, C. (2005). Philosophy in the age of Justinian. U: Maas, M., ur. *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 316-340.
72. Wilson, N. G. (1983). *Scholars of Byzantium*. London: Duckworth.

Marko Pranjić, Zagreb

LATE ANTIQUE HIGHER EDUCATION AND ITS PROPAEDEUTICS

Summary

The increasing dominance of the Christian view of education in late antiquity did not result in the disappearance of what the ancient Greek and Romans had left behind. It continues a sort of coexistence with the educational paradigm. Moreover, it continues to be profiled and established, which is particularly reflected in the structure of higher education and what preceded it on a lower level of acquiring educational knowledge and skills. An important part in this was played by the imperial interventions in education by establishing departments in higher-education institutions for different philosophical streams, as well as rhetoric in Greek speaking areas and areas under Greek influence, and legal matters more inherent to the Roman antique tradition. All this was preceded by the acquisition of propaedeutic knowledge embodied through *ephebei*, i.e. the education of ephebes, and *enkyklios paideia* (ἐγκύκλιος παιδεία) or *enkuklios paideusis* (ἐγκύκλιος παιδευσίς) as a sort of an educational curriculum specifically designed for that student age. All this was reflected in higher education which used a very similar underlying principle, but also included partial deviations as demonstrated in various higher-education images available for the authors specified herein by way of example, such as Libanius, Eunapius, Proharesios, Hypatia, Boethius, certain sophists, and Plato himself.

Key words: propaedeutics, late antique education